

FINIS AUSTRO-HUNGARIÆ NOVČANICE AUSTRO-UGARSKE BANKE KAO ODRAZ DRŽAVNOPRAVNIH PRIJEPORA I PROCESA POLITIČKE DEZINTEGRACIJE DVOJNE MONARHIJE

Austro-Ugarska Monarhija, stvorena austrijsko-mađarskim kompromisom 1867. godine, bila je i za ondašnje pravnike neobična pojava, koja se nije uklapala u onodobnu državnu pravnu tipologiju „složenih država“. Bio je to rezultat stalnih sukobljavanja između austrijskih političkih krugova, koji su težili što jačoj integraciji pod habsburškim žezlom sjedinjenih entiteta s jedne strane, a s druge mađarskih političkih krugova, koji su težili što većoj, a neki i potpunoj državnoj samostalnosti Ugarske.

Kako Ugarska nije smogla snage osnovati svoju nacionalnu banku (a koja bi tiskala i vlastite novčanice), to je Austrijska nacionalna banka 1878. postala Austro-ugarska banka, te je kao zajednička središnja banka imala skrbiti o zajedničkoj valuti, najprije austrijskoj forinti, a zatim austro-ugarskoj kruni, te tiskati zajedničke novčanice.

Što zbog političkih razmimoilaženja, što zbog državnopravnih nejasnoća, zajedničke austro-ugarske novčanice bile su predmet sporova jer su im obje strane pridavale veliko simbolično značenje, a i po reakcijama javnosti vidljivo je koliko je važno bilo ovo pitanje.

Kako bi predmet rada bio što razumljiviji, u uvodu je objašnjena problematika državnu pravne prirode austro-ugarske državne sveze, a zatim su analizirane novčanice po kronološkom redu njihova puštanja u optjecaj (tri novčanice austrijskih forinti te devetnaest austro-ugarskih kruna). Ondje gdje je to bio slučaj opisane su katkad i burne reakcije javnosti kao pokazatelj političkih sukoba, koji su se javljali u Monarhiji, kojom je dominirao austrijsko-mađarski dualizam.

Ključne riječi: *Austro-Ugarska, Austro-ugarska nagodba, dualizam, Austro-ugarska banka, austrijska forinta, austro-ugarska kruna, austro-ugarske novčanice*

Gulden ili forinta?

Ovaj rad posvećen je novčanicama Austro-ugarske banke na čiji su se sadržaj i izgled s vremena na vrijeme odražavali državnu pravni sporovi između političara i pravnika dviju polovica Monarhije. Do 1892. godine službena valuta u Austro-Ugarskoj bio je austrijski gulden, koji se naziv javlja i u hrvatskoj stručnoj literaturi, a kojemu odgovara mađarski izraz forinta. Iz toga smo se razloga našli u dvojbi kojemu od ta dva pojma dati prednost.

Podsjetimo: uslijed križarskih ratova sjevernotalijanski trgovački gradovi ponovno su sredinom 13. stoljeća počeli kovati zlatni novac. Tako se firentinski florenus s ljljanom kao simbolom grada na aversu i sv. Ivanom Krstiteljem s Jaganjcem Božjim kao zaštitnikom grada na reversu ubrzo počeo širiti i na njemačke zemlje, gdje se javlja početkom 14. stoljeća. U južnonjemačkom prostoru ovaj zlatnik dobiva ime gulden (od

pridjeva *gulđin* tj. zlatan),¹ koji će se naziv proširiti i po drugim zemljama germanskih jezika, dok je u češkim i ugarskim zemljama nazvan dukat. Kako je kvaliteta tog novca počela opadati, to su porajnski izborni knezovi 1368. osnovali rajnski gulden,² kojeg pak kasnije srećemo i u Hrvatskoj pod nazivom *rajniški*.³ U sjeverozapadnim se hrvatskim zemljama u 17. st. javlja i *gulđin*.⁴ Ovaj austrijski efektivni srebrni novac, stavljen je izvan tečaja krajem 17. stoljeća, da bi se kasnije ponovno počeo kovati, te od 18. st. nazivao *forint*.⁵ Inače, *forint*, *forinta* i *forintača* javljaju se u Hrvatskoj od 17. stoljeća.⁶

Za potrebe ovoga rada dvojili smo dakle između njemačkoga izraza *Gulden* (za koji smo, doduše, mogli koristiti i skraćenicu *fl.*) i izraza *forint/forinta*. Odlučili smo se za potonji iz jednostavnoga razloga jer se u onodobnim službenim prijevodima opisa novčanica s njemačkoga na hrvatski koristi izraz *forinta* (dakle u ženskom obliku).⁷

Spomenimo i da su se u najranijim službenim hrvatskim tekstovima glede novčanica, citiranim u ovomu radu, za valutu koristili izrazi „*vr(i)ednota*“ i „*vriednost*“, a za novčanicu jedno vrijeme i izraz „*naputica*“.⁸

O državnopravnoj naravi Austro-Ugarske Monarhije i atributima državnosti

Konglomerat zemalja okupljenih oko habsburškoga žezla u kritičnim vremenima osmanske ekspanzije, a koji će tijekom svoje povijesti proći kroz brojne uspone i padove, nakon teškoga poraza od Prusa kod Kraljičinog Gradca 1866. ušao je u posljednje razdoblje svojega postojanja.

¹ „gulden“, „gulđin“. U: *Mittelhochdeutsches Wörterbuch* (Mainzer Akademie der Wissenschaften und der Literatur ; Akademie der Wissenschaften zu Göttingen). URL: <http://www.mhdwb-online.de/wb.php?buchstabe=G&portion=4560>

² *Schrötter, Friedrich Freiherr von*, *Wörterbuch der Münzkunde*, Berlin-Leipzig, 1930, str. 228-230.

³ *Brlobaš, Željka, Vajs, Nada*, *Rajnski forint – rajniški – u hrvatskom kajkavskom književnom jeziku*. U: *Raspave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 33 (2007.), str. 19-39.

⁴ „Gulđin“. U: *RJEČNIK hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Dio III: Đavo-Isprekrajati, Zagreb, 1887.-1891., str. 497

⁵ „Gulđin (Guldiner, gulđiner)“. U: *Herkov, Zlatko*, *Grada za financijsko-pravni rječnik feudalne epohe Hrvatske*, Zagreb, 1956., Prvi svezak, str. 479.

⁶ „Forint“. U: *Herkov*, op. cit., str. 432; „Forinta“. U: *RJEČNIK hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Dio III : Đavo-Isprekrajati, Zagreb, 1887.-1891., str. 62-63.

⁷ Ostali nazivi za forintu na jezicima Monarhije bili su: tal. *florin*, rum. *florin*, češ. *zlatý*, polj. *złoty*, ukr. золотий, te slov. *gulden* (prema prijevodima službenih dokumenata objavljivanih u Listu državnih zakona na odgovarajuće jezike).

⁸ U Juridisch-politiške Terminologie izraz *naputica* ne postoji, a javlja se tek u Šulekovom Hrvatsko-njemačko-talijanskom rječniku znanstvenoga nazivlja kao „*naputica na pjeneznicu, pjeneznička naputica*“ kao prijevod za *Cassa-Anweisung* odnosno *biglietto di cassa*, dok je njem. *Banknote* prevedena kao *banknota*. V. „Bank-Note“. U: *Juridisch-politische Terminologie für die slavischen Sprachen Oesterreichs: Deutsch-kroatische, serbische und slovenische Separat-Ausgabe*, Wien, 1853, str. 57; „*Naputica*“. U: *Šulek, Bogoslav*, *Rječnik znanstvenoga nazivlja = Deutsch-kroatische wissenschaftliche Terminologie = Terminologia scientifica italiano-croata*, I. pola [svezak], Zagreb, 1874, str. 646. Konačno, Akademijin rječnik za *naputicu* kaže da je „*ono, čim se tko naplaćuje na što*“. „*Naputica*“. U: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Dio VII. Moračić-Nepomiran, Zagreb, 1911-1916, str. 549

Nakon višegodišnjih razgovora između bečkih i peštanskih političkih krugova, a uz snažnu podršku svojega ministra Friedricha Ferdinanda Beusta, Franjo Josip nagodio se s Mađarima, predvođenima Ferencem Deákom i, na veliko razočarenje ostalih naroda svojega carstva, prihvatio dualističko preuređenje dotadašnje Austrijske Carevine.

Sada su nakon postignute tzv. Austro-ugarske nagodbe 1867. na njezino mjesto nastupile dvije sastavnice s izraženim oblicima državnosti: *Kraljevine i zemlje zastupane u Carevinskom vijeću* s jedne strane, a s druge *Zemlje ugarske krune*.⁹

Kako je državna granica između ta dva kompleksa zemalja jednim dijelom išla rijekom Litavom, koja se na njemačkomu zove Leitha, a na mađarskom Lajta, to je, u antičkoj tradiciji, austrijska polovica Monarhije neslužbeno nazvana *Cislitava* (*Cislitavija*), tj. zemlja s ove strane Litave.¹⁰

No, ako se radilo o dvije države – što je onda bila Austro-Ugarska? Na to pitanje nisu niti sami tadašnji pravници znali dati egzaktni odgovor, a o pravnoj su prirodi Monarhije napisali brojne radove. Mađarski političari i pravници vidjeli su u Austro-Ugarskoj tek labavi savez dviju država s nekim zajedničkim poslovima, pri čemu je i sam izraz „zajednički“ (njem. *gemeinsam*, mađ. *közös*) bio podložan raznim interpretacijama,¹¹ uglavnom jer su Mađari težili što je moguće više naglasiti državnost Ugarske.

Njihovi su pak austrijski oponenti pokušavali kako-tako obraniti ideju jedne habsburške države, nikako ju međutim ne mogavši svrstati u odgovarajući tip državne sveze, pa su ju neki smatrali „državom državâ“ (*Staatensstaat*), drugi pak realnom unijom, treći pak „složenim državnim tijelom“ (*zusammengesetzter Staatskörper*), „monarhijskom saveznom državom“ (*monarchischer Bundesstaat*), a neki i „savezom državâ“ (*Staatensbund*).¹²

Po svojoj prilici radilo se o jednoj vrsti „realne unije“ dakle dvama državama koje nisu bile sjedinjene samo u osobi vladara, nego su, unatoč vrlo širokoj unutarnjoj autonomiji, imale i neke zajedničke organe vlasti, od kojih je vojska, dakako, bila moćna poluga habsburškog Vladara.

Austro-ugarska nagodba bila je dakle kompromis „o zajedničkih poslovih, štono između zemaljah krune ugarske i ostalih Nj. Veličanstva zemaljah postoje, i o načinu njihova obavljanja“, kako je na službenom hrvatskom glasilo naslov Zakonskog članka XII:1867, a kojim je u Ugarskoj proveden taj dualistički dogovor.¹³ U austrijskoj polovici

⁹ Pored ovoga koristili su se i nazivi *Zemlje sv. ugarske krune*, *Zemlje krune sv. Stjepana*, *Zemlje ugarske krune sv. Stjepana*, ali i *Kraljevina Ugarska*, kao i *Ugarska*. Hrvatski je međutim jedan od rijetkih jezika, koji razlikuje „Ugarsku“ (tj. Ugarsko Kraljevstvo) i „Mađarsku“, kao dio toga Kraljevstva.

¹⁰ Danas se u Hrvatskoj koristi gotovo isključivo izraz Cislajtanijska (od njem. Cisleithanien). Izraz Translitava/Translitavija rijetko se koristio.

¹¹ O ovoj problematici vidi minucioznu analizu tekstova nagodbenih zakona *Ivana Žolgera* *Der staatsrechtliche Ausgleich zwischen Österreich und Ungarn*, Leipzig, 1911, napose str. 46-48 (u bilješci 2), ali i str. 60-68 (u bilješci 5).

¹² *Gumpłowicz, Ludwig*, *Das Oesterreichische Staatsrecht (Verfassungs- und Verwaltungsrecht)*: Ein Lehr- und Handbuch: 2., vielfach vermehrte und verbesserte Auflage, Wien, 1902, str. 49, bilješka 47.

¹³ Zakonski članak XII:1867. Zbornik 6/1869., str. 21-34.

Monarhije dogovor je proveden Zakonom od 21. prosinca 1867. glede svim zemljama austrijske monarhije zajedničkih poslova i o načinu njihovih obavljanja.¹⁴

Ugarski je zakon dakle govorio o Zemljama ugarske krune i ostalim zemljama Nj. Veličanstva, dok je u odgovarajućem austrijskom zakonu upotrijebljen naziv Austrijska Monarhija za obje države. Ne čudi stoga da je ubrzo došlo i do nejasnoća kako nazvati novu državnu savez, koja je, na kraju, nekako trebala nastupiti i prema inozemstvu.

Tek u studenom 1868. Franjo Josip odredio je svojim ručnim pismom barunu Beustu¹⁵ kako se za sveukupnost pod njegovim žezlom po ustavu sjedinjenih kraljevina i zemalja imaju alternativno koristiti nazivi: „*Austro-Ugarska Monarhija*“ i „*Austro-Ugarsko Carstvo*“.¹⁶

Kako bi se naglasila dvojna narav Austro-Ugarske i različitost dviju u njoj svezanih država Franjo Josip istom je prilikom odredio novi vladarski naslov: car austrijski, kralj češki itd. i apostolski kralj ugarski - skraćeno car i kralj. Nosio je on i prije Nagodbe mnogobrojne naslove svoje carevine, svojih kraljevinâ i zemalja, ali sada je na jedno mjesto umetnut veznik „i“ kako bi se naglasilo da je Franjo Josip otada predstavljao dvije pravne osobe. Što je vrijedilo za cara nije nužno moralo vrijediti i za kralja et vice versa.¹⁷ Tako su neki mađarski pravnici smatrali kako je izraz „zajednički vladar“ (njem. *gemeinsamer Herrscher*, mađ. *közös uralkodó*) neispravan, jer da nije zajednički vladar, nego samo vladareva osoba.¹⁸

Nespretno je bilo to što je Franjo Josip bio kralj i s ove i s one strane Litave. Naime, dotada su organi Austrijske Carevine imali oznaku „*carsko-kraljevski*“¹⁹, skraćeno „*c. kr.*“, na njemačkomu „*kaiserlich-königlich*“ („*k. k.*“), a na mađarskomu „*császári-*

¹⁴ Gesetz vom 21. Dezember 1867, betreffend die allen Ländern der österreichischen Monarchie gemeinsamen Angelegenheiten und die Art ihrer Behandlung. RGBl. 146/1867, str. 401-406. Službeni prijevod ovoga zakona na hrvatski nismo mogli pronaći.

¹⁵ Ah. Handschreiben vom 14. November 1868. U: *Bernatzik, Edmund*, Die österreichischen Verfassungsgesetze mit Erläuterungen: Zweite, sehr vermehrte Auflage, Wien, 1911, str. 52-53, br. 15

¹⁶ U izvornom obliku: „Österreichisch-Ungarische Monarchie“ i „Österreichisch-Ungarisches Reich“. Izraz „Reich“ (mađ. *birodalom*) uglavnom se na hrvatski prevodi kao „*carstvo*“, ali više u smislu goleme države, a ne nužno carevine ili cesarevine (njem. Kaiserreich, Kaisertum). Usput, njemački pravnik G. Meyer napisao je o tom izrazu: „Denn der Ausdruck „Reich“ wird in so vielfachen Anwendungen gebraucht, dass man eigentlich nur sagen kann, er bezeichnet einen grösseren Länderkomplex mit verschiedenen bis zu einem gewissen Grade selbstständigen Theilen. Man spricht von einem Reich bei der Form des Staatenstaates (deutsches Reich), da, wo eine grössere Anzahl von Staaten zu einer herrschenden Macht in einem Suzerainetätsverhältniss stehen (römisches Reich, türkisches Reich), bei Staaten, die durch das Band der Realunion mit gewissen gemeinsamen Institutionen verbunden sind (Oesterreich), bei einem Einheitsstaat mit Colonien (Grossbritannien), ja selbst einen Bundesstaat pflegt man häufig als Reich zu bezeichnen, so z. B. die im Jahre 1848 und 1849 für Deutschland beabsichtigte Verfassungsform; auch der norddeutsche Bund wird schon hier und da „Reich“ genannt.“ *Meyer, Georg*, Grundzüge des norddeutschen Bundesrechtes, Leipzig, 1868, str. 25-26 (u bilj. 1).

¹⁷ *Rumpler, Helmut*, Eine Chance für Mitteleuropa : Bürgerliche Emanzipation und Staatsverfall in der Habsburgermonarchie, Wien, 2005. (Österreichische Geschichte 1804-1914, Hg. *Von Herwig Wolfram*), str. 411.

¹⁸ *Žolger*, op. cit., str. 59 (u bilješki 4).

¹⁹ Ne bi bilo pogrešno umjesto izraza „*carski*“ upotrijebiti „*cesarski*“. Naime, službeni naziv bečkoga parlamenta na hrvatskom bio je do 1891. Vieće cesarevinsko, a od naredne godine Carevinsko vijeće (v. Državo-zakonski list za kraljevine i zemlje, zastupane u vieću cesarevinskom, Beč, 1891. te List državnih zakona za kraljevine i zemlje, zastupane u carevinskom vijeću, Beč, 1892.).

királyi“ („*cs. kir.*“). Sada je nastao problem jer je ta oznaka zadržana s ove strane Litave, dok su organi s druge strane dobili državno-nacionalnu oznaku „*kraljevski ugarski*“ („*kr. ug.*“), na mađarskomu „*magyar királyi*“ („*m. kir.*“).²⁰ Stoga je analogno vladarevu naslovu u dotadašnju „*c. kr.*“ oznaku umetnut veznik „*i*“, pa je odsada samo i isključivo za zajedničke organe Austro-Ugarske korištena oznaka „*carski i kraljevski*“ („*c. i kr.*“), odnosno „*kaiserlich und königlich*“ („*k. und k.*“) i konačno „*császári és királyi*“ („*cs. és kir.*“).

Tri su bila zajednička ministarstva Austro-Ugarske Monarhije, detalje razvoja čijih spornih naziva ćemo preskočiti: *c. i kr. Ministarstvo carskoga i kraljevskog doma i vanjskih poslova*, zatim *c. i kr. Ministarstvo rata* te *c. i kr. Ministarstvo zajedničkih financija*. Iako je potonje ministarstvo bilo zaduženo „samo“ za financije zajedničkih poslova, ono je po okupaciji Bosne i Hercegovine 1878. dobilo na važnosti jer je postalo vrhovna vlast te 1908. Austro-Ugarskoj pripojene zemlje. Tako su na prostoru Austro-Ugarske postojala tri ministarstva financija: „zajedničko“ carsko i kraljevsko, „cislitavsko“ carsko-kraljevsko te kraljevsko ugarsko.

Vrlo važnu ulogu u toj zamršenoj konstrukciji Austro-Ugarske imala su izaslanstva (delegacije) dvaju parlamenata. Nije, naime, postojao austro-ugarski parlament, već dvodomno Carevinsko vijeće u Beču i isto tako dvodomni (zajednički hrvatsko-ugarski) Državni sabor u Pešti i ta su dva parlamenta birali svaki svoje izaslanstvo. Njihov je zadatak bio vijećanje i donošenje zaključaka u pogledu „zajedničkih“ poslova (vanjski poslovi, vojska, zajedničke financije).

Kako bi se izbjegao bilo kakav dojam da se radi o nekakvom zajedničkom parlamentu, ta su izaslanstva zasjedala doduše u istomu gradu, naizmjenice u Beču i Budimpešti, ali nikada u istomu prostoru. Međusobno su komunicirala putem izaslanika (*nuncija*), ali u pisanomu obliku. A kako se svako izaslanstvo koristilo svojim jezikom, to su tim dokumentima morali biti priloženi i ovjereni prijevodi.²¹

Austro-Ugarska, dakle, nije imala svoje zakonodavstvo, već dva u pogledu zajedničkih poslova analogna zakonodavstva, simultano usvojena u dvama parlamentima.

Austro-ugarska banka i spor o izgledu novčanica

Austro-Ugarska Monarhija nije predstavljala samo političku nego i carinsku te trgovačku uniju, pa je imala i zajedničku valutu. Mađarima to nije bilo po volji, jer su htjeli osnovati jednu vlastitu središnju banku, pa su se pregovori o monetarnoj uniji godinama odugovlačili.

Zahtjevi Mađara za osnutkom jedne vlastite ugarske nacionalne banke (na koju su po Nagodbi imali pravo) svoj prvi vrhunac doživjeli su 1872., ali su već naredne godine splasnuli zbog velikoga burzovnog kraha (*Gründerkrach*), da bi ponovno oživjeli nakon

²⁰ Kako je Hrvatska svojom Nagodbom s posestrinom Ugarskom dobila autonomiju, njezini su organi nosili oznaku „kraljevski dalmatinsko-hrvatsko-slavonski“, skraćeno „kr. dalm.-hrv.-slav.“, iako je u redosljedu imena dalmatinsko ime često dolazilo na kraju ili je uopće bilo izostavljeno. Naime, Dalmacija je realno bila zastupana u Carevinskom vijeću, tj. pripadala je austrijskoj polovici Monarhije, tj. samo je virtualno pripadala Trojednoj kraljevini putem vladarskoga naslova.

²¹ *Gumplowicz*, op. cit., str. 125-127.

oporavka, a i jer se 1876. približio istek privilegija Austrijske nacionalne banke, kojim je ona bila dobila pravo izdavanja novčanica.²²

Međutim, istom nakon što je propao pokušaj Mađara da pomoću stranoga kapitala osnuju vlastitu središnju banku,²³ postignut je 1878. dogovor ozakonjen cislitavskim Zakonom od 27. lipnja 1878. o ustrojstvu i povlastici Austro-ugarske banke s priloženim njezinim „Štatutima“ i drugim dokumentima,²⁴ odnosno ugarsko-hrvatskim zakonskim Člankom XXV:1878 zajedničkoga hrvatsko-ugarskoga sabora o podignuću i povlastici Austro-ugarske banke s njezinim „Osnovnim pravilima“ i drugim dokumentima.²⁵

Tako je stara Austrijska nacionalna banka postala Austro-ugarska banka. Kako je u dualističkoj austro-ugarskoj državnoj zajednici sve počivalo na strogomu paritetu, tako je i Austro-ugarska banka, iako joj je sjedište bilo u Beču, dobila dvije direkcije, jednu cislitavsku u Beču, a drugu ugarsku u Budimpešti. Upravni organ bilo je Glavno vijeće, koje su činili gubernator, dva vicegubernatora (jedan cislitavski na čelu bečke, a drugi ugarski na čelu budimpeštanske direkcije) te dvanaest glavnih vijećnika (u s mađarskog na hrvatski prevedenom tekstu zakona hrvatsko-ugarskog sabora „nadsavjetnici“).

Kako bi što više naglasila neovisnost od Beča mađarska je politika pomno izbjegavala bilo kakve simbole iz kojih bi se dalo iščitati da je Monarhija jedinstvena država. Tako Austro-Ugarska nije imala svoju zastavu niti himnu, a zajednički grb dobila je tek 1915. godine. Međutim, upravo zbog pitanja toga zajedničkoga grba Austro-ugarska banka sve do početka 1881. nije mogla emitirati svoju prvu novčanicu, što je prouzročilo probleme zbog sve većega broja krivotvorina već zastarjelih novčanica.

Naime, cislitavskim i ugarskim zakonima o osnutku te banke, tj. njezinim „Štatutima“ doista je bilo određeno kako će banka imati „u svojem pečatu gèrb monarkije austro-ugarske“ (Članak 1.), a u pogledu *naputica* (novčanica): „Imadu one na sebi na jednoj strani niemački a na drugoj suglasan magjarski tekst i providjene su gèrbom monarkije austro-ugarske“ (Članak 82).²⁶

Drugim riječima, kao što je nova Monarhija bila dvojna, takve su trebale biti i njezine novčanice, na kojima se imao odražavati austro-ugarski dualizam. Tako su dvije strane dogovorile jedno jedinstveno rješenje novčanice s dvije stranice, cislitavskom i ugarskom, bez *aversa* i *reversa*.

²² Bernatzik, op. cit, str. 685.

²³ Zuckerkandl, Robert. Oesterreichisch-ungarische Bank. U: Conrad, J., Elster, L., Lexis, L., Loening, Edg. (ur.), Handwörterbuch der Staatswissenschaften : Dritte gänzlich Umgearbeitete Auflage : Zweiter Band : Armenwesen-Bimetallismus, Jena, 1909, str. 411-453, ovdje str. 430 (u fusnoti).

²⁴ Zakon od 27. Lipnja 1878, o ustrojstvu i o povlastici austro-ugarske banke (U prilogu: Štatuti banke austro-ugarske, Štatuti hipotekarno-kreditnog razdiela austro-ugarske banke, Uglava među c. kr. i kralj. Ugarskim ministrom financijah s jedne i povlaštenom austrijanskom narodnom bankom s druge strane). LDZ 66/1878, str. 159-201.

²⁵ Zakonski članak XXV:1878 zajedničkoga hrvatsko-ugarskoga sabora o podignuću i povlastici austro-ugarske banke (U prilogu: Osnovna pravila austro-ugarske banke, Nagodba, koja je među c. kr. ministarstvom financijah i kr. ugarskim ministrom financijah s jedne strane i povlaštenom austrijanskom narodnom bankom s druge strane sklopljena, Osnovna pravila hipotekarno-vjeresijskog odiela austro-ugarske banke). Zbornik 67/1878, str. 537-586.

²⁶ Zakon od 27. Lipnja 1878, o ustrojstvu i o povlastici austro-ugarske banke. LDZ 66/1878, str. 159, Štatuti austro-ugarske banke, *ibidem*, str. 160-186, ovdje str. 160 i 178.

Austrijski pravnik Edmund Bernatzik ustvrdio je kako je na ovoj osnovi 1879. bila tiskana i u optjecaj puštena prva zajednička novčanica Austro-ugarske banke od 10 forinti sa, kako je to zakonima bilo određeno, zajedničkim grbom (kojim se u Beču smatrao grb Austrijske Carevine i koji se nalazio na starijim novčanicama nekadašnje Austrijske nacionalne banke, a to je bio u Mađarskoj omraženi habsburški dvoglavi orao). Po ovom autoru mađarska vlada odmah je prosvjedovala protiv tim grbom ukrašene novčanice i ona je morala biti povučena.²⁷

Tomu međutim ipak nije bilo tako, jer toj novčanici nema nikakvog traga. U službenomu Listu državnih zakona (*Reichsgesetzblatt*) nema njezinog opisa (a moralo bi ga biti jer je praksa objave opisa novih novčanica postojala i ranije), niti je ikomu poznat ijedan primjerak te navodne novčanice od 10 forinti iz 1879. godine. Vjerojatno je *Bernatzik* mislio na bankovne dionice i zadužnice što ih je Austro-ugarska banka izdala 1. siječnja 1879. i koje su doista nosile „zajednički“ grb, tj. grb stare Austrijske Carevine s habsburškim dvoglavim orlom.²⁸

Između cislitavske i ugarske vlade došlo je dakle u kratkomu vremenu do golemoga nesporazuma. Naime, krajem listopada 1878. cislitavski ministar financija i ugarski ministar-predsjednik izvijestili su Austro-ugarsku banku o dogovoru prema kojem je grb Banke, koji ona prema svojim Statutima ima nositi u svojem pečatu, do donošenja novoga grba privremeno onaj, koji je imala nekadašnja Austrijska nacionalna banka (a to je bio dvoglavi orao).²⁹

Tako je već na prvoj glavnoj skupštini Austro-ugarske banke 14. veljače 1879. njezin guverner izjavio, da je Banka ovlaštena tiskati novčanice s istim grbom koji se nalazio na starim novčanicama, na što je, međutim, još istoga dana ugarski ministar financija izjavio da je takvo tumačenje pogrešno („*irrig*“).³⁰

Valja, međutim, istaknuti kako se Austro-ugarska banka ipak pripremala za izradu novčanica sa starim prednagodbenim grbom. Naime, Muzej Austrijske nacionalne banke doista čuva dva nacrtu novčanice od 10 austrijskih forinti iz kojih je razvidno da se pripremala jedna zajednička novčanica s dvije stranice, cislitavskom i ugarskom.

Prvi je, nedatiran i nedovršen, nacrt ugarske stranice novčanice, možebitno nastao na jednomu ranijem nacrtu cislitavske stranice novčanice jer se pojavljuju natpisi „*zehn Gulden*“. Međutim, ipak tim nacrtom u sredini gornjega dijela ornamentalnog okvira dominira puno veći natpis „*Tiz Forint*“, što je jedina indicija da se radilo o ugarskoj stranici novčanice, a na kojoj nema nikakvih drugih natpisa na mađarskom. U desnomu

²⁷ *Bernatzik*, op. cit, str. 63.

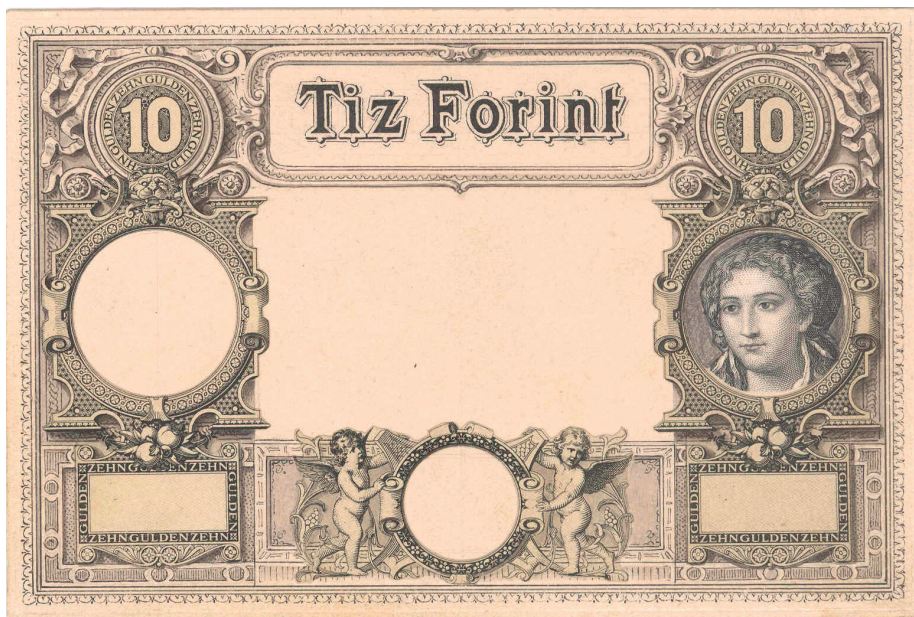
²⁸ Bericht des Budgetausschusses über die Regierungsvorlage in Betreff der zeitweiligen Nichtausführung einer im Artikel 82 der Statuten der österreichisch-ungarischen Bank (R. G. Bl. 1878 Nr. 66) enthaltenen, die äußere Ausstattung der Banknoten betreffenden Bestimmung, U: Verhandlungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrathes in den Jahren 1879 und 1880. IX. Session. II. Band (enthaltend die Beilagen 71-219), Wien 1880., 148 der Beilagen zu den stenogr. Protokollen des Abgeordnetenhauses, 2 str.

²⁹ *Pressburger, Siegfried*, Das österreichische Noteninstitut 1816-1966 : Zweiter Teil : Erster Band, Wien, 1969, str. 116 (dalje u tekstu: *Pressburger* II/1).

³⁰ *Pressburger* II/1, str. 179.

ovalu simetrične novčanice nacrtan je jedan ženski lik, dok je odgovarajući lijevi oval prazan. Međutim, neiscrtan je ostao i oval u donjemu središnjem dijelu okvira.³¹ (Slika 1)

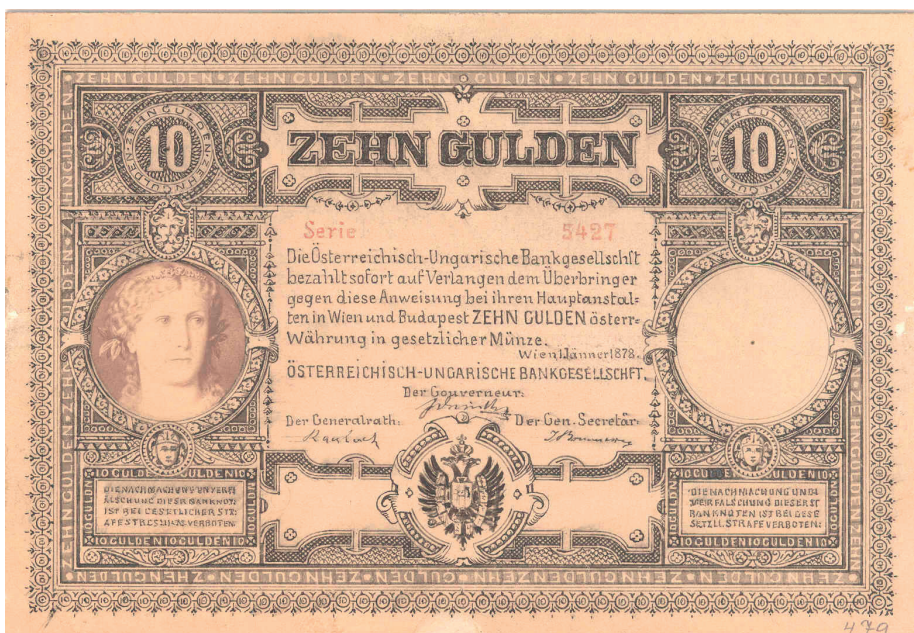
Tek usporedbom s drugim nacrtom, onim cislitavske stranice novčanice, a koji nosi datum 1. siječanj 1878., razvidno je da se radilo o ovalu rezerviranom za grb. (Slika 2) Daljnjom usporedbom s prvim tiskanim novčanicama od 10 forinti zaključujemo kako je ovaj drugi nacrt novčanice konačan, koji je i bio prihvaćen, ali s jednom velikom državopravnom izmjenom: habsburški dvoglavi orao, koji se na nacrtu cislitavske stranice novčanice nalazi u ovalu u donjnjemu središnjem dijelu okvira, nije se pojavio na tiskanoj novčanici, već će na njegovo mjesto biti umetnut monogram Austro-ugarske banke. Valja još primijetiti i detalj kako u trenutku crtanja buduće novčanice još nije bilo poznato niti buduće ime banke, pa ondje stoji naziv „Österreichisch-Ungarische Bankgesellschaft“.³²

*Slika 1. Nacrt ugarske stranice novčanice od 10 austrijskih forinti (1878.).
Geldmuseum (Wien) © Österreichische Nationalbank*

³¹ Österreichische Nationalbank – Geldmuseum (Wien), Inventarnummer ZE00131.

³² Österreichische Nationalbank – Geldmuseum (Wien), Inventarnummer ZE00136.

Slika 2. *Nacrt cislitavske (austrijske) stranice novčanice od 10 austrijskih forinti (1878.)* © Österreichische Nationalbank

Tako je politički spor oko pitanja zajedničkoga grba tijekom 1879. spriječavao Austro-ugarsku banku, da tiska i pusti u opticaj nove novčanice, iako je stvar bila urgentna jer su one iz 1863. bile već zastarjele zbog čega je rasla opravdana bojazan od krivotvorina.³³ Kako se pokazalo da je habsburški grb definitivno odbačen u Mađarskoj kao zajednički grb Monarhije, to je cislitavska strana predlagala da se na obje stranice novčanice tiskaju jedan uz drugi grb cislitavskih zemalja i grb ugarskih zemalja. Međutim, Mađari su odbili da bi se na njihovoj stranici novčanice našao habsburški amblem, zahtijevajući da ondje bude samo ugarski grb.³⁴

Tako se Austro-ugarska banka našla u apsurdnoj situaciji da je zakonski bila obvezana emitirati nove novčanice s dvije stranice, cislitavskom na njemačkom i ugarskom na mađarskom jeziku i sa zajedničkim grbom, oko kojega se međutim dvije vlade nikako nisu mogle usuglasiti.

U ljeto 1879. Glavni savjet banke čak se morao obratiti dvama vladama da požure s rješavanjem pitanja grba zbog sada već enormne količine krivotvorenih novčanica od 10 forinti. Tom prilikom iznesen je i prijedlog da bi nove novčanice mogle biti tiskane bez ikakvoga grba, ali je guverner to morao odbiti, jer je zakon izričito nalagao da na njima mora biti zajednički grb.³⁵

³³ Bericht des Budgetausschusses, str. 2.

³⁴ Epoche, br. 82, 24. 03. 1879, str. 2.

³⁵ *Pressburger II/1*, str. 136; v. i *Die Presse*, br. 230, 21. 08. 1879, str. 5

Početak rujna učinilo se kako su se dvije strane dogovorile da će na cislitavskoj stranici novčanice biti grb cislitavskih, a na ugarskoj grb ugarskih zemalja, ali se vijest pokazala netočnom.³⁶ Sve je to dovelo do toga da Banka u takvim okolnostima nije više htjela isplaćivati metalni novac za krivotvorene novčanice.³⁷

Situacija je počela poprimiti komične razmjere, pa se praški njemački list *Epoche* upitao, na čijoj će stranici novčanice biti tiskan dalmatinski grb (Dalmacija je naime realno bila u austrijskoj polovici Monarhije, a virtualno, tj. putem vladarskog naslova u ugarskoj).³⁸ U siječnju 1880. konačno je došlo do dogovora između dvije vlade kako na novčanicama neće biti nikakvoga grba, a s kojim se rješenjem složila glavna skupština Banke 3. siječnja 1880. godine.³⁹

Već u veljači u Zastupničkom domu Carevinskog vijeća počele su pripreme za promjenu Statuta Austro-ugarske banke kako bi se izmijenila odredba o zajedničkom grbu na njezinim budućim novčanicama. Posao je povjeren Odboru za budžet, koji je u svojem izvještaju ukratko izložio problem i, zaključivši kako na novčanicama nacionalnih banaka Engleske i Francuske nema državnih grbova, predložio takvo rješenje i za austro-ugarske novčanice.⁴⁰ Kako se međutim ne bi prejudiciralo pitanje zajedničkoga grba, Zastupnički dom prihvatio je Zakon od 28. ožujka 1880, o tom, da privremeno netreba izvesti odredbe, sadržane u članku 82 pravilah Austro-ugarske banke (drž. zak. lista 1878 br. 66), koja se odnosi na izvanjski ures bankinih notah. Njime je ministar financija Kraljevina i zemalja zastupanih u Carevinskom vijeću bio ovlašten da s ugarskim ministrom financija postigne dogovor da se odgovarajuća odredba Statuta glede novčanica „*neima (...) do na dalje provesti*“.⁴¹ Tako je i bilo, i sve do raspada Monarhije nikakav zajednički grb nije se našao na novčanicama Austro-ugarske banke.

Konačno, 22. srpnja 1880. počelo je tiskanje novčanica od 10 forinti, ali niti četiri stroja nisu bila dovoljna, pa ih je nabavljeno još šest, štoviše radilo se i nedjeljama i praznicima kako bi novčanica čim prije mogla biti puštena u optjecaj. Krajem listopada bili su gotovi i nacrti novčanica od 100 i 1000 forinti, za koje je zaključeno kako će, kao i one od 10 forinti, nositi datum 1. svibanj 1880. Početkom prosinca donesena je konačno i odluka da će 3. siječnja 1881. početi emisija prve novčanice Austro-ugarske banke.⁴²

³⁶ Die Presse : Abendblatt, br. 245, 05. 09. 1879, str. 4; Die Presse, br. 246, 06. 09. 1879, str. 5.

³⁷ Prager Tagblatt, br. 250, 09. 09. 1879, str. 3.

³⁸ Das fehlende Wappen. U: *Epoche*, br. 348, 19. 12. 1879, str. 1-2, ovdje str. 2.

³⁹ Die Wappenfrage der Noten. U: *Neue Freie Presse*, br. 5534, 24. 01. 1881, str. 9; *Pressburger II/1*, str. 188

⁴⁰ Bericht des Budgetausschusses über die Regierungsvorlage in Betreff der zeitweiligen Nichtausführung einer im Artikel 82 der Statuten der österreichisch-ungarischen Bank (R. G. Bl. 1878 Nr. 66) enthaltenen, die äußere Ausstattung der Banknoten betreffenden Bestimmung. U: *Beilagen zu den stenographischen Protokollen des Abgeordnetenhauses, IX. Session, Wien, 1880, Nr. 148.*

⁴¹ Zakon od 28. ožujka 1880, o tom, da privremeno netreba izvesti odredbe, sadržane u članku 82 pravilah Austro-ugarske banke (drž. zak. lista 1878 br. 66), koja se odnosi na izvanjski ures bankinih notah. LDZ 33/1880, str. 60, odnosno analogni ugarsko-hrvatski Zakonski članak XIII.: 1880. zajedničkoga hrvatsko-ugarskoga sabora, kojim se u obustavi drži odredba, štono se u članku 82. zakonskomu članku XXV. godine 1878. priklopljenih osnovnih pravilah austro-ugarske banke sadržava i glasi o grbu, imajućem se staviti na banknote. Zbornik 46/1880, str. 172-173.

⁴² *Pressburger II/1*, str. 196-197.

Na Božić 1880. objavljen je u službenim novinama *Wiener Zeitung* plan za povlačenje novčanice Austrijske nacionalne banke iz 1863. i emisiju nove novčanice Austro-ugarske banke od 1. svibnja 1880. godine.⁴³ Tim povodom bečki *Morgen-Post* pisao je o „božićnomu poklonu narodima austrijske monarhije“ ne skrivajući žaljenje zbog nestanka stare novčanice od 10 austrijskih forinti iz 1863. godine, te „*reminiscencije na staru nepodijeljenu Austriju, koja još nije bila iskusila bolna razočarenja 1866. godine i gorke posljedice nagodbe iz 1867. godine.*“

Ta stara novčanica imala je samo jednu, sveaustrijsku stranu, pisao je autor, dočim nova ima dvije, jednu na njemačkomu, a drugu na mađarskom jeziku. „*Koja je strana naličje?*“, upitao se, pa ustvrdio: „*bez sumnje mađarska*“. Mađari su srditi, jer se Austrija novim imenom zove Austro-Ugarska, a ne Ugarska-Austrija, a nacionalna je banka Austro-ugarska, a ne Ugarsko-austrijska. Pa unatoč novoj dvostranoj novčanici, zaključuje *Morgen-Post*, stara Austrija i dalje živi kao i tradicije koje se ne daju ugušiti.⁴⁴

Afirmacija dualizma na prve tri novčanice Austro-ugarske banke iz 1880.

Tako je Austro-ugarska banka 3. siječnja 1881. konačno u optjecaj pustila svoju prvu novčanicu od 10 forinti. Novčanica od 100 forinti puštena je u optjecaj 31. listopada 1881.,⁴⁵ a ona od 1000 forinti 1. rujna 1882. godine.⁴⁶ Autori likovnih rješenja novčanica bili su austrijski arhitekt Josef von Storck i slikar Ferdinand Julius Laufberger (10 i 100 forinti), te Storck i slikar August Eisenmenger (1000 forinti).⁴⁷

Na svim trima novčanicama već na prvi pogled uočljiva je simetrija, a bogati historicistički ornamenti s likovnim motivima uokviruju središnje tekstualno polje. Za razliku od starih novčanica Austrijske nacionalne banke na novima *avers* i *revers* zapravo i ne postoje, dvije su stranice ravnopravne i istovjetne u svemu osim u jeziku natpisa. Osim što su dakle dualistički simetrične, novčanice su i politički striktno neutralne: nema na njima niti austrijskoga dvoglavog orla niti krune sv. Stjepana, pa niti zajedničkog vladara, cara i kralja u kojemu su dvije države bile sjedinjene.⁴⁸

Novom tamno-modrom novčanicom od 10 forinti dominirao je na njemačkoj stranici novčanice u gornjemu i donjem dijelu središnjega polja natpis „*Zehn Gulden*“ a na mađarskoj „*Tíz forint*“, a u lijevomu i desnom polju „*u okruglom okviru jedna ista ženska*

⁴³ Kundmachung wegen Hinausgabe der Banknoten der österreichisch-ungarischen Bank zu 10 fl. mit dem Datum vom 1. Mai 1880. U: *Wiener Zeitung*, br. 297, 25. 12. 1880, str. 2.

⁴⁴ Neue Zehner-Banknoten. U: *Morgen-Post*, br. 356, 27. 12. 1880, str. 1-2.

⁴⁵ Razpis ministarstva financijah od 20. Listopada 1881, kojim se obznanjaju ustanove u pogledu izdatbe novih banknotah od 100 for. austr. vrednote. U: LDZ 119/1881, str. 379.

⁴⁶ Razpis ministarstva financijah od 17. Kolovoza 1882, kojim se obznanjaju ustanove u pogledu izdatbe novih banknotah od 1000 for. austr. vrednote. U: LDZ 111/1882, str. 447.

⁴⁷ U pogledu datuma novčanica i njihova puštanja u opticaj, kao i imena njihovih autora oslonili smo se na internetske članke „*Liste der österreichischen Gulden-Banknoten*“ (URL: https://de.wikipedia.org/wiki/Liste_der_%C3%B6sterreichischen_Gulden-Banknoten) i „*Liste der österreichischen Kronen-Banknoten*“ (URL: https://de.wikipedia.org/wiki/Liste_der_%C3%B6sterreichischen_Kronen-Banknoten).

⁴⁸ Franjo Josip ipak je bio prikazan na austrijskim državnim novčanicama (*Staatsnoten*) u izdanju c. kr. Državne središnje blagajne (*k. k. Reichs-Central-Cassa*) od 1 i 5 forinti iz 1881., 1882. i 1888. godine.

uzor-glava, i to tako, da je glava jedne stranice [strane] točan odsiev glave one, koja je u drugoj stranici. Ukazuje se dakle jedna i ista glava četiri puta na noti u dvogubom obratu i dvoguboj razsvietii, a upiruć oči sveudilj u polje pismovno⁴⁹. I dok je ženska glava na starim pred-nagodbenim novčanicama bila alegorija Austrije,⁵⁰ u opisima ovih novih zove se „uzor-glava“ (*Idealkopf*) te je zbog državnopravne simetrije, tj. pariteta dviju država na njima jedna te ista ženska glava prikazana čak četiri puta.

Modra novčanica od 100 forinti bila je nešto drugačija i raskošnija. Dok je na novčanici od 10 forinti središnje tekstualno polje kvadratno, na ovoj je ovalno i njime ovdje dominira natpis „*Hundert Gulden*“ na njemačkoj, odnosno „*Száz forintot*“⁵¹ na ugarskoj stranici novčanice. Ovo polje uokviruje ovalni ornament u kojem se naizmjenice nižu 22 medaljona od kojih deset sadrži arapsku brojku 100, a dvanaest dječje lice. Na ovoj je novčanici simetrija ponešto oslabljena pa dvije dječjačke figure na lijevoj i desnoj strani novčanice nisu više „točan odsjaj“ jedan drugoga kao idealna ženska glava s prethodne novčanice, već oba gledaju u istom smjeru, ulijevo, pri čemu desna dječjačka figura predstavlja alegoriju znanosti i umjetnosti, a lijeva poljoprivrede.⁵²

Modra novčanica od 1000 forinti objedinjuje elemente dvije prethodne: središnje tekstualno polje ponovno je pravokutno i njime dominira natpis „*Tausend Gulden*“ odnosno „*Ezer forintot*“, a s obje njegove strane u ovalnim okvirima nalaze se dvije idealne ženske glave. No, ovdje su one različite, pa je lijeva glava urešena „*biserom i klasjem*“, a desna „*viencem od ružah*“. I dok je na novčanici od 10 forinti iznad središnjeg tekstualnoga polja slovima bila istaknuta vrijednost novčanice, na ovoj se u tom polju nalazi masivan zabat s monogramom Austro-ugarske banke.⁵³

Koliko god slične bile dvije stranice ovih triju novčanica, njihova istovjetnost ipak nije mogla biti savršena. Naime, serijski broj novčanica bio je crvenom bojom otisnut na cislitavskoj, a broj novčanice na ugarskoj stranici. Kako je naziv banke bio različit, takvi su i monogrami koji su se našli na novčanici, kako je bilo zaključilo Glavno vijeće Banke, umjesto zajedničkoga grba: „ÖUB“ za „*Österreichisch-ungarische Bank*“ i „OMB“ za „*Osztrák-magyar bank*“.⁵⁴

⁴⁹ Opis banknotah od deset forintih austro-ugarske banke od godine 1880. U: Razpis ministarstva financijah od 24. Prosinca 1880, kojim se obznanjuju ustanove u pogledu izdatbe novih banknotah od 10 for. austr. vrednote. LDZ 148/1880, str. 473-476.

⁵⁰ V. npr. Opis „peticah“ iliti banknotah od „pet forintih“ vrednote austrijske, što će ih izdavati povlaštena austrijska narodna banka. U: Razpis ministarstva financijah od 21. Kolovoza 1859, kriepostan za svekolike krunovine, kojima se obznanjuje dan, kojega će se početi izdavati petice iliti banknote od pet forintih, glaseće na vrednotu austrijsku. ZVL 140/1859, str. 424-426.

⁵¹ Ovdje „sto forinti“ na mađarskom ima oblik koji odgovara našem akuzativu (sufiks *-t*), jer je dio izraza koji na hrvatskom glasi „Austro-ugarska banka plaća donositelju... sto forinti...“. Kasnije će taj sufiks ipak nestati, što će javnost krivo protumačiti kao grešku.

⁵² Opis banknotah od sto forintih austro-ugarske banke od godine 1880. U: Razpis ministarstva financijah od 20. Listopada 1881, kojim se obznanjuju ustanove u pogledu izdatbe novih banknotah od 100 for. austr. vrednote. LDZ 119/1881, str. 379-382.

⁵³ Opis banknotah od hiljade forintih austro-ugarske banke od godine 1880. U: Razpis ministarstva financijah od 17. Kolovoza 1882, kojim se obznanjuju ustanove u pogledu izdatbe novih banknotah od 1000 for. austr. vrednote. LDZ 111/1882, str. 447-450.

⁵⁴ *Pressburger* II/1, str. 190.

Zbog doslovne provedbe načela austro-ugarskoga dualizma čak je različit i potpis guvernera Aloisa Mosera: na cislitavskoj stranici novčanice potpis glasi „*A. Moser*“, ali na ugarskoj „*Moser A.*“, jer Mađari uvijek na prvom mjestu ističu prezime. Glavni savjetnik i glavni tajnik bili su praktičniji, pa su se potpisali samo svojim prezimenima.

Međutim, još su veće državnopravne razlike sadržane u tekstovima s kaznenopravnim odredbama glede krivotvorenja: ondje dio njemačkoga teksta glasi „*in beiden Teilen des Reiches*“, dakle u oba dijela Carstva, a mađarski „*a monarchia mindkét részében*“, dakle u oba dijela Monarhije. Tu se dakle odrazio austrijsko-mađarski spor oko imena državne zajednice, tj. odbojnost Mađara spram naziva „*Österreichisch-Ungarisches Reich*“. ⁵⁵ Također, u mađarskomu tekstu navodi se „*a büntető törvény*“, tj. kazneni zakon, dok njemački tekst sadrži izraz „*Strafgesetze*“, tj. kazneni zakoni, što je ispravnije jer je svaka polovica „Carstva“, odnosno „Monarhije“ imala svoj vlastiti kazneni zakon: Ugarska onaj donesen 1878., dok je u Austriji na snazi bio onaj iz 1803., noveliran 1852. (potonji se primjenjivao i na području Trojedne Kraljevine). ⁵⁶ Ovi tekstovi natpisa budućih novčanica usvojeni su još na sjednici Glavnog vijeća Austro-ugarske banke od 19. prosinca 1878. godine i to na njemačkomu jeziku. Tom prilikom ugarski viceguverner v. Fest obvezao se kako će skrbiti za točan prijevod tih tekstova na mađarski i da će u tom smislu konzultirati „*prvoga jezikoslovca zemlje*“. ⁵⁷

Konačno, zanimljivo je i odstupanje od stila slova na cislitavskim stranicama novčanica: na onoj od deset forinti stil kojim je iznad i ispod središnjega tekstualnog polja riječima napisana vrijednost novčanice je *antiqua*, dok su na druge dvije svi tekstovi tiskani njemačkom goticom.

Vidjeli smo koliki je veliki trud bio uložen u rješavanje brojnih političkih i državnopravnih prepreka, što su kočile Austro-ugarsku banku da tiska i pusti u optjecaj svoju prvu novčanicu.

No, ubrzo po emisiji novih novčanica pojavio se jedan sasvim neočekivan problem – odbojna reakcija jednoga dijela javnosti. U Trstu su se pojavile novčanice na koje su građani iz protesta dopisivali „*dieci fiorini*“ i „*Banca Austriaca-Romana*“. ⁵⁸ U Češkoj je međutim situacija postala kudikamo gorom: ondje su dualističkim preuređenjem Monarhije revoltirani građani masovno precrtavali njemačke natpise na novčanici dopisujući „*to jest zlatých 10*“ i „*platí deset zlatých*“, pa su se do kraja ožujka u praškoj poslovnicu Austro-ugarske banke nakupili već čitavi paketi takvih u banci zadržanih novčanica (Slika 3). Štoviše, počele su se pojavljivati i novčanice na koje su češki

⁵⁵ Ipak, valja podsjetiti kako Mađari ispočetka uopće nisu bili neskloni ideji jednoga golemoga „carstva“, čiji bi dio bila Ugarska i pomoću kojega bi ona dodatno učvrstila svoj položaj u Europi. Međutim, s vremenom je prevladao oprez spram uporabe toga izraza, pa se mjesto njega počeo koristiti izraz „monarhija“. Više o mađ. izrazu „*birodalom*“ (hrv. *carstvo*, njem. *Reich*) u kontekstu austro-ugarske nagodbe v. vrlo temeljit prikaz kod I. Žolger, op. cit., str. 96-107 (u bilješci 17).

⁵⁶ *Sarlós, Béla*, Das Rechtswesen in Ungarn. U: *Wandruschka, Adam, Urbanitsch, Peter*, Die Habsburgermonarchie 1848-1918. Band II: Verwaltung und Rechtswesen, Wien 1975, str. 499-537, napose str. 530-532; *Ogris, Werner*, Die Rechtsentwicklung in Cisleithanien 1848-1918. Op. cit., str. 538-662, napose str. 562-568.

⁵⁷ *Ibidem*, str. 45-46.

⁵⁸ *Ibidem*, str. 225.

natpisi bili otisnuti štambiljima (Slika 4), a na njima pojavili su se i češki, moravski i šleski grbovi.

Slika 3. Cislitavska (austrijska) stranica poništene novčanice od 10 austrijskih forinti (1880.) s rukom napisanim natpisima na češkom jeziku. © Österreichische Nationalbank

Slika 4. Ugarska stranica poništene novčanice od 10 austrijskih forinti (1880.) s natpisima na češkom jeziku otisnutim štambiljem. © Österreichische Nationalbank

Ubrzo se o fenomenu doznalo i u Galiciji, gdje su novine opširno izvještavale o događajima u Češkoj. Austrijski tisak, *Deutsche Zeitung*, *Die Presse* i dr. oštro su napadali ovakve manifestacije češkog odbijanja novih novčanica čime su samo pogoršali uzavrelu situaciju: do lipnja već je povučeno 40.000 komada, odnosno skoro 95.000 do sredine srpnja, a nejasnoće su se pojavile i u inozemstvu, pa se moralo tiskati dodatnih 100.000 primjeraka.⁵⁹ Pokušaj vlasti da ograniče pojavu novčanica s prepisanim njemačkim natpisima izazvao je međutim još jači otpor: 18. kolovoza Glavno vijeće ustvrdilo je kako Banka svakoga dana zaprimi tri do četiri, a ponekad i do šest tisuća takvih novčanica. Štoviše, narod se dosjetio i novih metoda otpora, pa su se pojavile i cedulje s natpisima na češkom koje su se imale nalijepiti na novčanice, a nezadovoljnici su bili pozivani čak i da ih prethodno pocijepaju, pa zalijepi takvim naljepnicama. Do kraja rujna 1881. Banka je zaprimila skoro 395.000 takvih novčanica, od kojih samo u Češkoj preko više od 250.000 komada.⁶⁰ Kako su tijekom rujna na snagu stupile odredbe po kojima su donosioci namjerno oštećenih novčanica morali platiti 5% od iznosa novčanice za pokrivanje troškova njihova tiska, ova se masovna pojava postepeno smirila.

Valja međutim podsjetiti kako je prethodnica Austrijske nacionalne banke, nekadašnja Bečka gradska banka („*Wiener Stadtbank*“), već 1806. u optjecaj pustila novčanice na kojima su iznosi pored njemačkog bili napisani i na četiri druga jezika (poljski, talijanski, mađarski i češki). Posljednja pak novčanica Austrijske nacionalne banke s natpisima na deset jezika Carevine bila je ona od 100 forinti iz 1863. godine. Sada su Česi ovu jednojezičnu, samo njemačkim jezikom ispisanu cislitavsku stranicu novčanice shvatili kao nasilje. Nema sumnje kako je ova spontana i masovna reakcija oštećivanja novčanice od 10 forinti utjecala na izgled budućih novčanica Austro-ugarske banke.

Nova „austro-ugarska valuta“ i nove novčanice Austro-ugarske banke

Pitanje obnove carinskog i trgovačkog saveza između Austrije i Ugarske iskorišteno je ujedno i za rješavanje problema prelaska na novu, zlatnu valutu, kako se to počelo raditi i u drugim zemljama i to zbog pada vrijednosti srebra. Tako je zakonima, kojima je taj savez 1887. obnovljen, bio određen i osnutak jednog povjerenstva sa zadaćom da izvrši pripreme za uvođenje nove valute, koja će nositi ime „*austrijsko-ugarska vrijednost*“.⁶¹

Međutim, odmah je došlo do državnopravnog spora oko interpretacije tekstova zakona: iz njemačkog teksta proizlazi, da su dvije strane trebale osnovati jedno

⁵⁹ *Ibidem*, str. 224-227.

⁶⁰ *Ibidem*, str. 232.

⁶¹ Zakon od 21. Svibnja 1887, kojim se ministarstvo kraljevinah i zemaljah, zastupanih u vieću cesarevinskom, povladjuje, da s ministarstvom zemaljah krune ugarske sklopi savez carinski i trgovački. LDZ 48/1887, str. 208-210.

povjerenstvo, dok su Mađari tvrdili, da iz njihovog teksta proizlazi, kako je svaka strana trebala osnovati po jedno povjerenstvo, dakle, da su pitanje trebala rješavati dva povjerenstva, jedno cislitavsko, a drugo ugarsko.⁶²

Kako se međutim radilo o za Mađare vrlo važnom pitanju, naime prelasku na zlatnu valutu, to se ipak pregovaralo na drugim razinama, a zatim je pitanje došlo i pred Carevinsko vijeće, gdje se javio snažan otpor kod nekih zastupnika. Tako je nakon raznih zaplitaja dogovor o valutnoj reformi postignut tek 1892. godine.⁶³

Nije nam poznato tko je predložio da se novi novac nazove kruna, to više jer je Zakon izričito odredio da će se zvati „austro-ugarska valuta“. Međutim, kao što je poznato, krunska valuta stvorena je već ranije bečkim Novčanim ugovorom, što su ga 1857. sklopile zemlje Njemačkog carinskog saveza, Austrija i Liechtenstein.⁶⁴ Njime je bilo određeno uvođenje „saveznih tèrgovačkih novacah u zlatu, koji će se zvati krunaš i polu-krunaš“ (njem. *Krone* i *Halbe Krone*).

Njemački numizmatičar Herman Grote smatrao je „skoro smiješnim“ („fast komisch“) postupak stručnjaka okupljenih na pregovorima o tom Sporazumu jer su ovi prvo počeli tražiti ime nove kovanice. Po ovom autoru naime malo je kovanica kroz povijest dobilo službeno ime i uvijek je narod bio taj, koji ih je nazivao po njihovomu tipu. Sada je bilo obrnuto, prvo je smišljeno ime, pa onda tip kovanice.⁶⁵ I tako se na reversu nove kovanice između ostaloga našlo „ime zlatnjaka u sgora-otvorenom viencu od lišnja hrastova (*corona*)“. Inače, Grote nije smatrao ovo sretnim rješenjem, jer su novčanice istoga imena već postojale.⁶⁶ U hrvatskim se pak zemljama javlja u 17. i 18. stoljeću mletačka „korona“ i „koruna“.⁶⁷

Iako kovanice nisu predmet ovoga rada, ipak ćemo spomenuti kako je stoti dio austro-ugarske krune dobio ime „Heller“, po novcu koji se u 13. stoljeću počeo kovati

⁶² *Pressburger, Siegfried*, Das österreichische Noteninstitut 1816-1966 : Zweiter Teil : Zweiter Band, Wien, 1972, str. 554 (dalje u tekstu *Pressburger* II/2). U službenomu prijevodu s njemačkog na hrvatski stoji: „Obostrane vlade obvezuju se, da će [...] postaviti povjerenstvo u svrhu, da ono vieća [...]“ U službenomu prijevodu na hrvatski s mađarskog stoji gotovo identično: „Obostrane vlade obvezuju se, da će [...] izaslati povjerenstvo, kojemu će biti zadatak, da vieća [...]“. Zakonski članak XXIV.: 1887. zajedničkoga ugarsko-hrvatskog državnog sabora tičući se produženja XX. zakonskim člankom od 1878. godine među zakone državne uvrštenoga carinskoga i trgovačkoga saveza. Zbornik 63/1887, str. 343-345, ovdje str. 345. Mađarski pak tekst glasio je: „Mindkét kormány kötelezi magát arra, hogy közvetlenül a vám- és kereskedelmi szövevény megkötése után bizottságot fog kiküldeni a végből, hogy ez azon előkészítő intézkedések felett tanácskozzék, melyek arra nézve szükségesek, hogy kedvező pénzügyi helyzet beálltával a monarchiában a készpénzfizetés helyreállítása lehetővé váljék. A valuta helyreállításával behozandó új érték „osztrák-magyar érték“ elnevezést fog viselni.“ (E-izvor: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=88700024.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fkeyword%3D1887>).

⁶³ *Pressburger* II/2, str. 557-559, 578-593; Zakon od 2. augusta 1892, kojim se utvrđuje krunska valuta. LDZ 126/1892, str. 641-645; Zakonski članak XVII.: 1892. zajedničkoga ugarsko-hrvatskog sabora ob ustanovljenju krunske vrijednote. Sbornik 94/1892., str. 1131-1137.

⁶⁴ Novčani ugovor od 24. Siečnja 1857. ZVL 95/1857, Razdiel pèrvi, I. Svezak, str. 324-339 (paralelno hrvatski i njemački).

⁶⁵ *Grote, Hermann*, Die Geldlehre : Insbesondere: der Wiener Münzvertrag von 1857; Die Goldkronen und die deutschen Handelsvereine, Leipzig, 1865, str. 152.

⁶⁶ O krunama vidi i *Schrötter, F.*, op. cit., str. 328.

⁶⁷ „Kruna (korona, koruna)“. U: *Herkov, Z.*, op. cit., Drugi svezak, str. 55.

u gradu Halle,⁶⁸ a koji se na mađarskom zvao „*fillér*“. Otuda dolazi i hrvatski „*filir*“, koji se naziv za sitan novac javlja u Hrvatskoj već u 17. stoljeću,⁶⁹ dok je u službenomu Listu državnih zakona njemački „*Heller*“ na hrvatski preveden turcizmom „*para*“.

U pogledu naziva nove austro-ugarske novčanice poznato nam je tek kako je tako tijekom stručne rasprave o valutnoj reformi u ožujku 1892. Karl Menger, profesor političke ekonomije ustvrdio kako je naziv „kruna“ već „*omiljen*“,⁷⁰ dok je Moritz Benedikt, izdavač Neue Freie Presse, govorio o „*predloženomu*“ nazivu, založivši se da se zadrži dotadašnja forinta, a eventualno uvede nova jedinica od pola forinte pod imenom „*kruna*“.⁷¹

No, osam godina bit će potrebno Austro-Ugarskoj da u djelo provede odluku o prelasku na novu, zlatnu valutu i da 1900. tiska, te u optjecaj pusti prvu novčanicu austro-ugarske krune. Vrijeme je to teških međunacionalnih sukoba u unutrašnjosti Monarhije: u Dalmaciji Hrvati vode borbu za uvođenje hrvatskog kao službenog i nastavnog jezika, krajem 19. stoljeća u Češkoj je eskalirao sukob Austrijanaca i Čeha zbog zahtjeva da se češki jezik uvede u administraciju, a u Ugarskoj sve su jači pristaše Kossuthove Stranke neovisnosti, koji će 1905. osvojiti većinu mandata u Zastupničkom domu Državnoga sabora, te još više opteretiti ionako teške odnose između Beča i Budimpešte.

Sve se to odražavalo i na nove novčanice austro-ugarske krune. Njih je u razdoblju od 1900. do raspada Monarhije tiskano devetnaest,⁷² pri čem posljednja nosi datum 2. studenoga 1918. godine, dakle četiri dana nakon odluke Hrvatskoga sabora o raskidu državnopravnih odnosa s Kraljevinom Ugarskom i Carevinom Austrijom.⁷³ U nastavku imamo prostora za podrobniju analizu tek onih novčanica zanimljivih za temu ovoga rada, a to su procesi političke dezintegracije Austro-Ugarske.

Do prvoga svjetskog rata novčanice su zadržale dualistički oblik jedne novčanice s dvije stranice, cislitavskom i ugarskom. Velika novina je međutim da su se na cislitavsku stranicu novčanice, kojom doduše dominira njemački jezik, ipak vratili ostali jezici Kraljevina i zemalja zastupanih u Carevinskom vijeću, pa je tako barem iznos vrijednosti novčanica naveden na njih osam: na češkom, poljskom, ukrajinskom tj. rutenskom (ćiriličnim slovima), talijanskom, slovenskom, hrvatskom, srpskom (ćiriličnim slovima) te na rumunjskom. Ugarska stranica novčanica sadržavala je tekstove isključivo na mađarskom jeziku.

Druga velika novina jesu grbovi: nakon tolikih rasprava zajednički grb Austro-Ugarske još nije bio izrađen, ali su se grbovi, unatoč ranijim žučnim prijemima, sada ipak našli na novčanicama, čime je dodatno narušena njihova državnopravna i likovna ujednačenost. I tako se na cislitavskoj stranici novčanice našao habsburški dvoglavi

⁶⁸ „Heller, Haller, Häller“. U: *Schrötter, F.*, op. cit., str. 259. „Haller“. U: *Herkov*, op. cit., Prvi svezak, str. 481.

⁶⁹ „Filer“. U: *Mažuranić, Vladimir*, Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik, Zagreb, 1908-1922., Prvi dio : A-O, str. 306; „Filir (filjer)“. U: *Herkov*, ibidem, str. 405.

⁷⁰ *Pressburger* II/2, str. 656.

⁷¹ *Pressburger* II/2, str. 682.

⁷² Pri čemu je novčanica od 20 kruna iz 1913. tiskana po drugi puta krajem listopada 1918. i na rubu nosi okomit natpis „II. Auflage“, odnosno „II. kiadás“, tj. II. izdanje. Razlike između dva izdanja su minimalne.

⁷³ Ta posljednja od 10.000 kruna zapravo je samo preradba novčanice od 1.000 kruna od 2. siječnja 1902.

orao, a na ugarskoj grb Zemalja ugarske krune, na kojem su se između ostalih našli i grbovi hrvatske trojedne kraljevine, a iz čijeg se naziva nakon Hrvatsko-ugarske nagodbe počela istiskivati Dalmacija. Međutim, tko točno čita grb Zemalja ugarske krune, dakle u skladu s heraldičkim pravilima, taj vidi sljedeće ime: Dalmacija, Hrvatska i Slavonija, što i jest staro diplomatsko ime Trojedinice.

Tvorci novih novčanica našli su i novo rješenje za upozorenje o kažnjavanju krivotvorenja. Kao što smo vidjeli, unatoč angažmanu mađarskih filologa, mađarski je tekst ipak odstupao od njemačkog izvornika s kojeg je bio preveden. Sada je pronađena nova formulacija koja je glasila „*Die Nachmachung der Banknoten wird gesetzlich bestraft*“, tj. „Krivotvorenje novčanica zakonski se kažnjava, a na mađarskom „*A bankjegyek utánzása a törvény szerint büntetetik*“, tj. „Krivotvorenje novčanica kažnjava se po zakonu“.

Velika novina jest i dizajn novčanica, kako u državnompravnom tako i u umjetničkom smislu: naime, novčanice od 10 i 50 kruna pripadaju dotadašnjem tipu striktno dualističkih novčanica s dvije gotovo identične stranice, što su se razlikovale tek u jezicima natpisa te brojevima serije i novčanice, dok je taj princip oslabljen na novčanicama od 20 i 100 kruna. *Fin de siècle* na njima se još ne raspoznaje, *finis Austro-Hungariae*, kako ćemo vidjeti, počeo se na njima nazirati. Konačno, novčanica od 1000 kruna predstavlja pravu stilsku revoluciju i označava početak epohe prepoznatljivih austro-ugarskih novčanica secesijskoga stila.

Prva je 30. rujna 1900. u optjecaj puštena novčanica od 20 kruna, koja je kod građana naviknutih na dotadašnje modre novčanice izazvala iznenađenje zbog svoje crvene boje. I dok su prvu novčanicu Austro-ugarske banke od 10 forinti iz 1880. zbog striktnoga dualističkog principa krasile čak četiri iste ženske idealne glave (po dvije iste glave na svakoj stranici novčanice), sad se najednom sve promijenilo.

Tvorci novčanice, akademski slikar Rudolf Rössler i bakrorezac Ferdinand Schirnböck dobili su puno veću stvarateljsku slobodu. Na njihovoj novčanici po prvi puta svaka njezina stranica ima svoj vlastiti prikaz žene, koje sada više nisu „idealne glave“ nego alegorije kako je to nekoć bilo na pred-nagodbenim staro-austrijskim novčanicama. One u službenim opisima imaju čak i svoja imena: „*Austria*“ i „*Hungaria*“. Ideja Austro-Ugarske kao jedne habsburške nad-države i nastavka ideje Habsburškoga Carstva sada je na ovoj novčanici dakle napuštena.

U pogledu dva ženska lika valja nam primijetiti koliko su različiti: upadljivo crno-kosa Hungaria okrunjena krunom sv. Stjepana suprotnost je terezijanskoj, plavokosoj Austriji, okrunjenoj kamenom krunom (lat. *corona muralis*, njem. *Mauerkrone*) Ovime se na cislitavsku stranicu novčanice vratila ona stara alegorija Austrije, što ju je za potrebe održavanja konstitutivnog Državnog sabora u Beču 1848. stvorio kipar Hans Gasser. Njegova statua nije više predstavljala *Austrijski Dom* (*Casa de Austria*), dakle habsburšku dinastiju, već jednu novu, kamenom krunom okrunjenu modernu građansku državu,⁷⁴ a koja se našla na austrijskim novčanicama izdanim 1849. i 1851. godine. Inače, model za Austriju 1900. bila je navodno supruga bivšega c. kr. ministra financija

⁷⁴ *Krasa-Florian, Selma*, Die Allegorie der Austria : Die Entstehung des Gesamtstaatsgedankens in der österreichisch-ungarischen Monarchie und die bildende Kunst, Wien ; Köln ; Weimar, 2007, str. 13-17; 149.

Josefa Kaizla, a Hungarije životna suputnica jednoga visokog bankovnog dužnosnika iz Budimpešte.⁷⁵

Na cislitavskoj stranici novčanice ispod alegorije *Austrije* nalazi se habsburški orao, a na mađarskoj stranici ispod *Hungarije* grb zemalja ugarske krune. U donjem desnom polju cislitavske stranice nalazi se natpis iznosa novčanice na osam jezika, dok na mađarskoj stranici na tom mjestu stoji upozorenje o kažnjavanju krivotvorenja („*kaznena ustanova*“). Njemački pak tekst glede kažnjavanja krivotvorenja pomaknut je u donji obrub novčanice i na taj je način postignuta vrlo velika sličnost dviju stranica novčanice.⁷⁶

No, njezino puštanje u optjecaj ponovno je bilo povodom za rasplamsavanje austrijsko-mađarskih animoziteta. Tako je u bečki list *Ostdeutsche Rundschau* objavio pismo čitatelja pod naslovom „*Protiv novih novčanica krune*“, čiji se nepoznati autor grozio popustljivosti bečke politike spram Mađara: njemački je materinji jezik 70 milijuna govornika,⁷⁷ dok mađarski ne priča niti desetina toga broja, pa opet, poliglotska Austrija dopustila je natpise na osam drugih jezika, dok je mađarska stranica novčanice ispisana samo jednim, mađarskim jezikom. Time se njemački jezik u Monarhiji „povu-kao na rezervni položaj“, štoviše, u Austriji je spram mađarskoga postao manje vrijedan („*minderwärtig*“). Drugi prepad Mađara jest „*nedopustiva samovoljna mađarizacija*“ imena grada Beča. On se zove *Wien*, ali na mađarskoj stranici novčanice stoji *Bécs*. Međutim, na njemačkoj stranici novčanice ne stoji njemačko ime mađarskoga glavnog grada *Ofen-Pest*, nego mađarsko *Budapest*, a sve to zbog nedostatka hrabrosti austrijskih političara.⁷⁸

Bečki *Deutsches Volksblatt* pak emisiju nove novčanice iskoristio je za provociranje ne-njemačkih naroda i širenje antisemitizma. Alegorija Austrije podsjeća na kakvu „*pemsku slastičarku*“ („*böhmische Mehlspeisköchin*“), dok ona Ugarske predstavlja „*upravo skandal*“: nazivajući ju pogrđnim riječima, pišući kako izgleda kao da je model bila neka „*djevojčura iz Leopoldstadta*“ („*Schickse aus der Leopoldstadt*“, tj. iz tadašnje bečke židovske četvrti), ovaj antisemitski i antislavenski list podmeće da je autor simbolički htio prikazati poživljenje Ugarske.⁷⁹

Valja ustvrditi kako austrijska javnost općenito nije dobro prihvatila ovu novu novčanicu. *Mährisches Tagblatt* (Olomouc) alegorije Austrije i Ugarske ocijenio je „*grubim i nezgrapnim*“, pri čemu Austrija ima „*široko lice bez duha i koje ništa ne govori*“, dok je pak kod Hungarije „*mađarski tip pretjeran, a smeđe-crvena glava s*

⁷⁵ Allerlei aus der Woche. U: Wiener Salonblatt : Österreichisch-ungarisches Adelsorgan, br. 38, 23. 10. 1900, str. 3.

⁷⁶ Opis banknote od dvadeset kruna austro-ugarske banke od godine 1900. U: Odluka ministarstva financija od 10. septembra 1900, o izdanju banknote po 20 kruna. LDZ 148/1900, str. 375-377.

⁷⁷ Siebzig-Millionen-Reich, tj. Carstvo od sedamdeset milijuna bila je jedna od krilatica pristaša kod Kraljičinog Gradca 1866. propale velkoaustrijske ideje njemačkoga ujedinjenja zemalja od Baltika i Sjevernog pa do Jadranskog mora pod habsburškim želzom, što je bila nastala sredinom 19. stoljeća.

⁷⁸ Gegen die neuen Kronennoten. U: Ostdeutsche Rundschau, br. 261, 22. 09. 1900, str. 4.

⁷⁹ Die neuen Zwanzigkronennoten. U: Deutsches Volksblatt, br. 4208, 20. 09. 1900, str. 7.

razbarušenom crnom kosom izgleda upravo ciganski“.⁸⁰ Konačno, neki su ju navodno posprdno uspoređivali i s etiketama za flaše.⁸¹

Najozbiljnija kritika novčanice došla je međutim iz umjetničkih krugova. Otto Wagner na sjednici Stalne komisije za umjetnost Ministarstva obrazovanja („*Ständige Kunstcommission*“) izvijestio je kako su bečki umjetnici „*svih smjerova*“ jedinstvenoga stava u pogledu „*neukusa*“ („*Geschmacklosigkeit*“) nove novčanice. Žarka crvena boja ne odgovara zelenoj pozadini, dvije ženske glave sasvim su „*neumjetnički*“ izvedene, prevelike u odnosu prema figurama anđela... Pored svih ovih kritika Wagner je čak ustvrdio i kako je ova austro-ugarska novčanica u tehničkomu smislu na razini novih njemačkih poštanskih maraka.⁸²

Za razliku od kontroverzne novčanice od 20 kruna, ona konzervativna od 10 ne samo da nije uzburkala javnost, već je doživjela i pohvale. Puštena u optjecaj početkom rujna 1901. nova ljubičasta novčanica trebala je zamijeniti staru i veliku novčanicu od 5 forinti. Na središnje tekstualno polje naslonjeni stoje likovi dva „*krilata djeteta*“ od kojih jedan u ruci drži Merkurov štap s krilima, simbol trgovine i obrta, a drugi granu lovora, vjerojatno simbol poljoprivrede. Ponad tekstualnog polja nalaze se carski orao na cislitavskoj, odnosno grb zemalja ugarske krune na ugarskoj stranici, a u ornamentalnom okviru po 14 carskih, odnosno ugarskih kruna i to je, pored jezika natpisa te brojeva serije i novčanice, jedina razlika između dviju stranica ove dualističke novčanice.⁸³

Mährisch-Schlesische Presse (Jeseník) u svojem prikazu nove novčanice komentirao je i aktualnu gospodarsku situaciju: anđeo s Merkurovim štapom ima tužan izraz lica, kao da bi ukazivao na tešku situaciju u kojoj se nalaze trgovina i obrt.⁸⁴ Olomoučki *Mährisches Tagblatt* hvalio je njezine „*zgodne, sivkasto-ljubičaste crteže*“ i općenito „*dopadljiv izgled*“, smatrajući novčanicu vrlo poželjnom, jer su kovanice od 5 kruna zbog svoje veličine i težine bile „*vrlo neomiljene*“.⁸⁵ S novčanicom su bili zadovoljni i u Mađarskoj. *Pester Lloyd* hrabro je ustvrdio kako „*jedva da smo ikada imali papirnatu novac, koji bi toliko zadovoljio estetski smisao, kao nova novčanica od deset kruna*.“ Ovaj list hvali „*dopadljiv oblik... njezinu diskretnu ljubičastu boju, zgodan crtež i, strogo zadovoljavanje svih „nacionalnih aspiracija*“.“⁸⁶

⁸⁰ „grob und plump“; „ein breites, geistloses und nichtssagendes Gesicht“, „bei der Hungaria ist der ungarische Typus übertrieben, und der braunrothe Kopf mit den zerrauften schwarzen Haaren sieht geradezu zigeunerhaft aus.“ *Die neuen Zwanzig-Kronennoten*. U: *Mährisches Tagblatt*, br. 215, 20. 09. 1900., str. 5.

⁸¹ *Die neuen Tausend-Kronen-Noten*. U: *Neues Wiener Journal*, br. 3314, 17. 01. 1903, str. 6.

⁸² *Eine Kritik der neuen Zwanzig-Kronen-Banknoten*. U: *Neue Freie Presse*, br. 12991, 23. 10. 1900, str. 7.

⁸³ Opis banknote od 10 kruna austro-ugarske banke od godine 1900. U: Naredba ministarstva financija od 10. augusta 1901, kojom se zajednički visući dug u državnim notama (bankama) posvema povlači iz prometa a austro-ugarska banka mjesto toga izdaje banknote po 10 kruna. LDZ 123/1901, str. 331-333.

⁸⁴ *Die Zehnkronen-Banknoten*. U: *Mährisch-Schlesische Presse*, br. 69, 04. 09. 1901, str. 4.

⁸⁵ *Die neuen Zehn-Kronen-Noten*. U: *Mährisches Tagblatt*, br. 201, 03. 09. 1901, str. 5.

⁸⁶ „... daß wir kaum je zuvor Papiergeld besaßen, das den ästhetischen Sinn dermaßen befriedigt hätte, als die neue Zehn-Kronen-Banknote.“ „gefällige Form... ihre diskrete lila Farbe, die hübsche Zeichnung und strenge Befriedigung aller „nationalen Aspirationen“.“ *Die neuen Zehn-Kronen-Banknoten*. U: *Pester Lloyd : Abendblatt*, br. 194, 27. 08. 1901, str. 1.

U svibnju 1902. u optjecaj je puštena i novčanica od 50 kruna, modra i konzervativna poput one prethodno emitirane od 10 kruna. S dvije strane središnjega tekstualnog polja sjede dva, doduše, različita idealna ženska lika, ali su dvije stranice novčanice gotovo identične u skladu s istim onim dualističkim principom koji smo mogli opaziti na novčanici od 10 kruna.⁸⁷ *Pester Lloyd* nije se mogao nadiviti dvama „umjetnički sjajno izvedenim“ ženskim figurama koje „neodoljivo osvajaju slatkim dražesnim izrazom lica.“⁸⁸

Zbog neugodnosti što ih je pred čitavom javnosti doživjela nakon emisije crvene novčanice od 20 kruna, Austro-ugarska banka odlučila se po uzoru na druge zemlje raspisati javni natječaj za izradu novčanica od 100 i više kruna, a na koji su pozvani „svi austrijski i ugarski“ umjetnici.⁸⁹ Čak 117 umjetnika iz cijele Monarhije javilo se na ovaj natječaj, trojica od njih s područja Hrvatske-Slavonije.⁹⁰ Žiri, u čijem je članstvu bio i Vlaho Bukovac,⁹¹ odabrao je rad mađarskoga slikara Lászla Hegedűsa, čija je novčanica zbog svojega motiva prozvana „*obiteljska novčanica*“ („*Familien-Banknote*“). U državnompravnomu smislu ova se novčanica udaljila od onih ranijih od 10 i 50 kruna, pa su razlike između dvije stranice novčanice značajnije, kako je to bilo na novčanici od 20 kruna, tj. ne razlikuju se samo u jezicima natpisâ i različitim grbovima dviju država, nego ih rese i dvije različite obitelji, austrijska, radnička i mađarska, poljodjelska.

Tekstualno polje novčanice od 100 kruna uokviruju dakle po jedna austrijska i mađarska tročlana obitelj. Austrija se ovdje inscenirala kao napredna, industrijalizirana zemlja, dok je Ugarska o sebi dala pitoresknu, romantičnu sliku poljodjelske nacije. Tako je otac austrijske obitelji radnik, kovač, koji nas, oslonjen kladivom na nakovanj, gleda zadovoljnim pogledom, dok je Mađar poljoprivrednik, oskudno odjeven u mađarske seljačke hlače (*gatya*) i, oslonjen na kosu, promatra svoju obitelj: majka, i opet upadljive crne kose, ne bez patosa gledajući u daljinu na krilu drži otvorenu knjigu koju čita njezino muško dijete. Austrijska pak majka također je odgojiteljica i pozorno čita što joj je sin, koji ju promatra, napisao na listovima što ih zajednički drže u rukama. Austrija i Ugarska, ujedinjene u Austro-Ugarskoj jesu dvije, svaka na svoj način, gospodarski napredne države, zemlje zadovoljnih radnika i poljodjelaca, a čiji se daljnji napredak temelji i na obrazovanju najmlađih pokoljenja.⁹²

⁸⁷ Opis bankovnih nota po pedeset kruna Austro-ugarske banke od god. 1902. U: Odluka ministarstva financija od 16. maja 1902, o izdanju bankovnih nota po 50 kruna. LDZ 103/1902, str. 305-306.

⁸⁸ Die neuen Fünffzig-Kronen-Banknoten. U: *Pester Lloyd* : Abendblatt, br. 116, 23. 05. 1902, str. 1.

⁸⁹ Die neuen Banknoten. U: *Mährisches Tagblatt*, br. 278, 04. 12. 1900, str. 5; Preis-Ausschreibung. U: *Wiener Zeitung*, br. 276, 02. 12. 1900, str. 20.

⁹⁰ Preisausschreibung für Skizzen von Banknoten. U: *Wiener Bauindustrie-Zeitung*, XVIII. Jahrgang, Nr. 21, 21. 02. 1901, str. 184.

⁹¹ Popis članova žirija: „Preis-Ausschreibung“. U: *Wiener Zeitung*, br. 276, 02. 12. 1900, str. 20.

⁹² Opis bankovnih nota po sto kruna Austro-ugarske banke od god. 1902. U: Odluka ministarstva financija od 4. oktobra 1902, o izdanju bankovnih nota po 100 K i o povlačenju bankovnih nota po 100 for. a[austrijske]. v[rjednosti]. LDZ 193/1902, str. 691-693.

Slike 5 i 6. „...slika obiteljske sreće, mirnoga rada, majčinskih radosti, narodnog obrazovanja, sloge i zadovoljstva.” Novčanica od 100 austro-ugarskih kruna (1902.) kao primjer novčanica oslabljenog dualizma (dvije stranice novčanice razlikuju se u likovnom motivu).

Neue Freie Presse uglavnom se afirmativno izrazila o novoj novčanici, koju je nazvala „malim umjetničkim listom“, ne smogavši se međutim suzdržati bečke ironije: austrijski radnik glatko je obrijan i ostavlja dojam nezaposlenoga glumca, koji se tek iz nužde morao latiti čekića; za razliku od oskudno odjevenih muževa, obje su žene potpuno i ukusno odjevene, tek za djecu još nisu našle vremena da ih obuku, pa ova gola moraju primiti prvu poduku. Pa ipak, zaključuje ovaj list, to je „neosporno najugodnija i najprijetnija novčanica, koju smo do sada vidjeli, u neku ruku slika obiteljske sreće, mirnoga rada, majčinskih radosti, narodnog obrazovanja, sloge i zadovoljstva. [...] Što još hoćemo? Može li još nezgotovljena austro-ugarska nagodba⁹³ biti sretnije simbolizirana?“⁹⁴

Bečke pak radničke *Arbeiter Zeitung* svojim su čitateljima opisale novu novčanicu, predmnijevajući, kako ju vjerojatno neće često vidjeti: novčanica od sto kruna vrijedi stotinu kruna, a u estetskom smislu ništa. Na cislitavskoj stranici ženska (*Frauenzimmer*) duboko ožalošćenim izrazom lica pokazuje golom dječaku papirnati svitak – na njem se vjerojatno nalazi točan popis austrijskih državnih dugova, što objašnjava njezino mrzovoljno lice. Lik oca obitelji utjelovljuje pak žalujući proletarijat, koji mora stvoriti novčanice od sto kruna, ali ne za sebe nego za druge. Ugarska pak stranica nešto je vedrija, jer ondašnji vlasnici tih novčanica imaju više povoda da naprave radostan izraz lica. Lik ženske s pouzdanjem i uzdignute glave gleda u svijet, pokazujući dječaku debelu knjigu za račune, koja je međutim još u cijelosti neispisana. A otac obitelji, on je siromašan seljak vedrog izraza lica. I on proizvodi novčanice od sto kruna za bogate, ali će u nedjelju, kad mu ciganin zaszvira čardaš, zaboraviti kako će ih on i njemu slični rijetko vidjeti.⁹⁵

Trijumf secesije 1902.-1914.

Već prilikom puštanja u optjecaj „obiteljske novčanice“ *Deutsches Volksblatt*, koji je ranije bio oštro napao banknotu od 20 kruna, iskoristio je ovaj povod za obračun s novim umjetničkim strujanjima. Tako je, izrazivši zadovoljstvo umjetničkom izvedbom „obiteljske novčanice“ za odbojnu mu secesiju ustvrdio: „*Novi novac, ali neka s radošću bude rečeno, stara umjetnost! Niti jedan potez uzornih crteža na obje stranice novčanice nije secesijski, nema simboličke zbrke, nema zmijskih linija, nema iscijedenih ogavnih ljudskih prilika...*“⁹⁶

Međutim, već pola godine kasnije Austro-ugarska banka u potpunosti je i zauvijek napustila tu „staru umjetnost“. Naime, još prilikom emisije novčanica od 20 kruna

⁹³ Ovdje se misli na produžetak financijske nagodbe između dvije sastavnice Monarhije.

⁹⁴ „... unstreitig die gemüthlichste und anheimelndste Banknote, die wir bisher gesehen haben, gleichsam ein Bild des Familienglücks, der friedlichen Arbeit, der Mutterfreuden, der Volksbildung, der Eintracht und Zufriedenheit. [...] Was will man mehr? Kann der noch nicht fertige österreichisch-ungarische Ausgleich glücklicher symbolisiert werden?“, Die Familien-Banknote. U: *Neue Freie Presse*, br. 13703, 17. 10. 1902, str. 1.

⁹⁵ Die neuen Hundertkronennoten. U: *Arbeiter-Zeitung*, br. 288, 19. 10. 1902, str. 5.

⁹⁶ „Neues Geld, aber, mit Freude sei es gesagt, a l t e K u n s t ! Kein Strich der musterhaften Zeichnungen auf beiden Seiten der Banknote ist secessionistisch, kein symbolisches Durcheinander, keine Schlangenlinien, keine ausgemergelten ekelhaften Menschengestalten sind zu sehen, sondern edle Figuren aus klassischer Schule, edel gezeichnete Attribute und Embleme und edel gehaltene Ornamentik wie auch Schrift.“, Die Hundertkronennoten. U: *Deutsches Volksblatt*, br. 4954, 18. 10. 1902, str. 15.

čitava se bečka umjetnička scena digla na noge, a Otto Wagner iznio oštru kritiku te banknote. Po njemu, austrijska se umjetnost neumjetničkom izvedbom te novčanice u inozemstvu upravo osramotila. U Austriji, koja ima „veliki broj vrsnih majstora grafičke umjetnosti“, nitko nije tražio prethodni sud umjetnika, dok u drugim državama izvedba novčanica predstavlja probu po kojoj se ocjenjuje sposobnost umjetnosti neke zemlje.⁹⁷

Iz tog je razloga i bio raspisan natječaj za novčanice od 100 i više kruna, koji je međutim bio i posljednji. I dok je novčanica od 100 kruna odabrana na natječaju, onu od 1000 popratio je skandal. Naime, iako je žiri izvorno predložio da se za novčanicu od 1000 kruna upotrijebi nacrt Eduarda Veitha, tiskana je novčanica koju su predložili Heinrich Lefler i Joseph Urban. Uslijedio je opetovani prosvjed bečkih umjetnika, koji su novu banknotu nazvali „*nelijepom*“ („*unschön*“), protestirajući javnim manifestom zbog nepoštovanja odluke umjetničkog žirija.⁹⁸

Međutim, kako je javnost od jednoga neimenovanog izvora iz Austro-ugarske banke kasnije mogla doznati, taj je institut ipak uvidio da novčanice zapravo i ne ostavljaju mnogo slobodnog prostora za umjetničku kreativnost: „*Jedan okvir, jedna jednostavna vinjeta i kakva zgodna glavica.*“⁹⁹ Naime, umjetnici koji bi se samo povremeno javljali na natječaje za izradu novčanica ne bi mogli udovoljiti praktičnim zahtjevima za izradu novčanica od kojih je najvažniji onaj glede sprječavanja krivotvorenja. Stoga se Austro-ugarska banka otdada nadalje ipak oslanjala na provjerene umjetnike s dugogodišnjim iskustvom ne raskisnujući više javni natječaj. A nove su novčanice, prema ovomu izvoru, bile i plod „*bezbrojnih pokušaja krivotvorenja naših za tu svrhu angažiranih snaga*“¹⁰⁰, a sve to kako bi novčanice austro-ugarske krune bile što kvalitetnije.

Naime, značajna je novina visoka tehnička kvaliteta novčanice. Novčanice austro-ugarske krune što su prethodile ovoj, a osobito ona od 20 kruna, nisu zadovoljavale tadašnje tehničke standarde. Stoga je 1901. iz Sankt-Peterburga u Beč pozvan Arthur von Nadherny, dugogodišnji šef Graverskog odjela ruske Državne tiskare, koji je, kao jedan od vodećih stručnjaka na svojem području, vrlo brzo unaprijedio Tiskaru za vrijednosne papire Austro-ugarske banke i značajno poboljšao kvalitetu novčanica.¹⁰¹ Čini se da je on taj, koji je odbio žiri i umjesto Veithovog odabrao Lefler/Urbanov nacrt novčanice od 1000 kruna, a kasnije se morao izgovarati nesporazumom.¹⁰²

Tako je započela epoha onih toliko prepoznatljivih secesijskih novčanica Austro-ugarske banke, od kojih je početkom 1903. prva emitirana ona od 1000 kruna. Sve je na njoj novo, lijepo i umjetnički zanimljivo. Ne čudi to nimalo kad znamo da je u pozadini ove i narednih novčanica stajao Gustav Klimt, čiji nacrti nisu doduše bili prihvaćeni, ali

⁹⁷ Eine Kritik der neuen Zwanzig-Kronen-Banknoten. U: Neue Freie Presse : Morgenblatt, br. 12992, 24. 10. 1900, str. 5.

⁹⁸ Die neuen Tausendkronen-Noten : Ein Protest der Künstlergenossenschaft. U: Illustriertes Wiener Extrablatt, br. 17, 17. 01. 1903, str. 4-5; Die neuen Tausend-Kronen-Noten. U: Neues Wiener Journal, br. 3314, 17. 01. 1903, str. 6

⁹⁹ „Eine Umrahmung, eine einfache Vignette und irgend ein hübsches Köpfchen.“, Gefälschte Banknoten. U: Neue Freie Presse : Morgenblatt, br. 14552, 26. 02. 1905, str. 9.

¹⁰⁰ „... das Ergebnis unzähliger Fälschungsversuche unserer zu diesem Zwecke engagierten Kräfte...“, *ibidem*.

¹⁰¹ Neue Banknoten. U: Die Zeit, br. 11, 07. 10. 1902, str. 5.

¹⁰² Vidi tekst prosvjeda bečkih umjetnika, bilješka 88.

su poslužili kao predlošci za radove koje su potpisali Austrijanci Rudolf Rössler, Josef Pfeiffer, Heinrich Lefler i Koloman Moser. Tu prepoznatljivu seriju novčanica činile su već spomenuta banknota od 1000 kruna (1902.), te one od 10 kruna (1904.), 20 kruna (1907.), 100 kruna (1910.), 100 kruna (1912.), 20 kruna (1913.), te od 50 kruna (1914.).

Tako je austro-ugarska novčanica od 1000 kruna od 2. siječnja 1902. u optjecaj puštena točno godinu dana kasnije.¹⁰³ Središnje polje modre novčanice uokviruje bogat ornament, a u desnoj trećini toga polja nalazi se ovalni medaljon s prikazom idealne ženske glave. U liku ove crnokose žene ozbiljnoga izraza lica neki su htjeli vidjeti pokojnu caricu Elizabetu, no bečka *Neue Freie Presse* primijetila je da njoj u tom slučaju kosa ne bi bila s jedne strane urešena grozdom i lozom, a s druge strane ružama. A zbog njezine nošnje, zaključuje ovaj list, bit će da je umjetnik za model uzeo kakvu „*južnoslavensku ljepotu*“.¹⁰⁴ Lijeve dvije trećine polja zauzimaju carski orao na njemačkoj, odnosno ugarski grb na mađarskoj stranici banknote i odgovarajući natpisi s obje strane i ispod njih. I dok su njemački tekstovi na ranijim novčanicama bili tiskani njemačkim gotičkim slovima, sada su ona nestala i nikada se više neće vratiti na novčanice austro-ugarske krune. I ovim je dakle postignuta maksimalna sličnost dviju stranica novčanice, koje gotovo da su identične.

U državnopravnomu smislu i opet je uočljivo da se na njemačkoj stranici novčanice s obje strane vrlo uspješno i moderno stiliziranoga habsburškoga orla u kvadratnim poljima nalaze natpisi iznosa novčanice na osam zemaljskih jezika. Multinacionalna Austrija i dalje se dakle drži onoga starog načela narodne i jezične ravnopravnosti iz 1848. godine. S druge strane Ugarska pokušava stvoriti jednojezični mađarski monolit, pa u dva kvadratna polja s obje strane također lijepo oblikovanoga ugarskog grba, na kojemu su osobito uspješni secesijski anđeli, kao i dosada stoji natpis na samo jednom jeziku: *ezer korona*. U svem ostalom dvije su novčanice istovjetne osim u jeziku, tj. u središnjim natpisima te onomu o kažnjavanju krivotvorenja.

Nova novčanica od 10 kruna od 2. siječnja 1904. emitirana je 25. veljače 1905. zamijenivši time staru novčanicu od 10 kruna iz 1900. godine. Stilska razlika između te stare simetrične historicističke novčanice i nove, moderne, secesijske velika je. Međutim, po njezinom puštanju u optjecaj pojavile su se kod građana određene sumnje u pogledu navodnih tiskarskih ili jezičnih grešaka na mađarskim natpisima, pa su se brzo proširile glasine kako će uskoro biti povučena. Naime, na mađarskoj stranici novčanice nekadašnji izraz „*tiz koronát*“ sada glasi „*tiz korona*“, pa su građani opazili kako su nestali slovo „*t*“, i akcent sa posljednjeg slova „*a*“. Međutim, ubrzo je stiglo objašnjenje.

Kako je iz Pester Lloyd prenijela zagrebačka „*Agramerica*“ (*Agramer Zeitung*) izraz „*tiz koronát*“ izazvao je već na starim novčanicama zanimanje mađarskih filologa, koji su ga smatrali germanizmom. Stoga je Ugarska vlada zatražila mišljenje Ugarske akademije znanosti, a ona je predložila ovaj novi oblik, koji se zapravo već ranije bio našao na novčanicama od 50 i 100 kruna. Druga sumnja javila se kod njemačkoga teksta upozorenja o kažnjavanju krivotvorenja, tiskanih latinskom majuskulom, tj. velikim

¹⁰³ Opis novčanica Austro-ugarske banke po hiljadu kruna od godine 1902. U: Odluka ministarstva financija od 11. decembra 1902, o izdanju novčanica (banknota) po 1000 K i o povlačenju novčanica po 1000 for. a[ustrijske]. v[rjednosti]. LDZ 232/1902, str. 775-777.

¹⁰⁴ Der „Tausender“. U: Neue Freie Presse, Abendblatt, Nr. 13776, 02. 01. 1903., str. 1.

Slike 7. i 8. „Nelijska banknota”? Novčanica od 1000 austro-ugarskih kruna (1902.) kao primjer novčanice striktno dualističkog tipa (dvije stranice novčanice gotovo su identične)

latiničkim slovima. Veliko slovo „b“ u izrazu „bestraft“ tako je stilizirano da se nekima učinilo kako ima pogrešan oblik jer vodoravna spojna crta nije dotaknula okomitu. No, radilo se tek o pitanju stila.¹⁰⁵

I bečki tisak osvrnuo se na ova jezična i stilska pitanja, otkrivši još i čija „prekrasna dječja glavica“ resi novčanicu. Naime, jedan od njezinih autora, akademski slikar Josef Pfeiffer, u šetnji bečkim Rathausparkom uočio je jedno žensko dijete, koje ga je inspiriralo da ga je poželio odmah portretirati. Kad se u pratnji guvernante dijete uputilo kući, umjetnik ih je slijedio i došao pred vrata jedne velikaške palače. Tako je na ovu austro-ugarsku novčanicu dospjela navodno jedna mala princeza Metternich,¹⁰⁶ a po drugim informacijama grofica Harrach.¹⁰⁷

Kao i prethodno emitirana novčanica od 1000 kruna i ova je dakle dualistička, pa su dvije stranice jedne novčanice gotovo identične, s istim prikazom idealne ženske glave, ukrasima itd. To je vrijedilo i za naredne novčanice, one od 20 kruna od 2. siječnja 1907., emitirana 22. lipnja 1908. godine,¹⁰⁸ i one od 100 kruna od 2. siječnja 1910., emitirane 22. kolovoza 1910. godine.¹⁰⁹

Za razliku od prvih austro-ugarskih novčanica, ove nisu izazivale nikakvih državnopravnih ili političkih prijevora u javnosti, koja se uglavnom bavljala estetskim pitanjima.

Bečki *Arbeiter-Zeitung* otvoreno je spominjao „neukus“ novčanice od 20 kruna i žalio što se Austro-ugarska banka nije posavjetovala s Kolomanom Moserom, autorom „najljepših poštanskih maraka, što smo ih ikad imali“.¹¹⁰ Drugdje, neki čitatelj protestirao je zbog stilizacije carskoga grba: „*Ta, što je napravljeno od dobroga starog carskog orla! To, što je tu prikazano, pa to nije austrijski carski orao, to se može nazvati najviše secesionističkom nakaradom. Nisam heraldičar, ali vjerujem, da je jedna takva samovoljna stilizacija carskog orla nedopuštena, kao i preinaka otprilike carske krune ili nekog drugog simbola carstva.*“¹¹¹

Kao što je budno oko javnosti primijetilo sitnu jezičnu promijenu u natpisu odredbe o kažnjavanju krivotvorenja na mađarskom na novčanici od 10 kruna iz 1904., tako je primijetila da nešto nije u redu s istim tim natpisom na novoj novčanici od 100 kruna od

¹⁰⁵ Die neuen Zehn-Kronen-Noten. U: Agramer Zeitung, br. 56, 09. 03. 1905, str. 5.

¹⁰⁶ Die neuen Zehnkronennoten. U: Neues Wiener Abendblatt : Abend-Ausgabe, br. 66, 07. 03. 1905, str. 3.

¹⁰⁷ Die neuen „Fünfer“ : Unser Titelbild. U: Oesterreichische Kronen-Zeitung, br. 1850, 24. 02. 1905, str. 7-8.

¹⁰⁸ Opis bankovne note od 20 kruna Austro-ugarske banke od godine 1907. U: Raspis ministarstva financija od 12. juna 1908., da se povlače iz prometa bankovne note po 20 kruna s datumom 31. marta 1900. i izdaju bankovne note po 20 kruna s datumom 2. januara 1907. LDZ 108/1908, str. 373-374.

¹⁰⁹ Opis bankovne note od 100 kruna Austro-ugarske banke od godine 1910. U: Raspis ministarstva financija od 11. Augusta 1910., da se povlače iz prometa bankovne note po 100 kruna s datumom 2. Januara 1902. i izdaju bankovne note po 100 kruna s datumom 2. Januara 1910. LDZ 144/1910, str. 361-362.

¹¹⁰ Die neuen Zwanzigkronenscheine. U: Arbeiter-Zeitung, br. 169, 20. 06. 1908, str. 6.

¹¹¹ „Ja, was hat man aus dem guten alten Kaiseradler da gemacht! Das, was da abgebildet ist, ist doch nicht der österreichische Reichsadler, das kann höchstens als secessionistisches Zerbild bezeichnet werden. Ich bin kein Heraldiker, glaube aber, daß eine so willkürliche Stilisierung des Kaiseradlers ebensowenig zulässig ist als eine Abänderung etwa der Kaiserkrone oder einer andern Rechssymbols.“ Die neuen Zwanzigkronennoten. U: Neues Wiener Tagblatt : Demokratisches Organ, br. 172, 23. 06. 1908, str. 11.

2. siječnja 1910., pa su se ubrzo pojavile glasine kako će nova novčanica biti povučena iz optjecaja,¹¹² Naime, stilizacija toga natpisa doista je takva da veliko slovo „v“ u riječi „*törvény*“ (zakon) dosta sliči na „v“, kao uostalom i u riječi „*bankjegyek*“ (bankovne note), ali samo zbog toga novčanica ipak nije bila povučena iz optjecaja.

Schlesisches Tagblatt (Teschen/Těšín/Cieszyn) pod naslovom „*Ružna novčanica od sto kruna*“ dosjetljivo je primijetio kako je nova bankovna nota, eto, puštena u optjecaj za carev rođendan, ocijenivši kako umjetnički zaostaje za dotadašnjima.¹¹³ Niti *Illustrierte Kronen-Zeitung* nisu našle ljepših riječi, smatrajući kako je jedina dobra stvar na njoj to što će teško biti krivotvorena. A sažaljenja vrijedna žena, čiji se lik na njoj nalazi, izgleda strašno tužno, kao da se pita: „Što ja zapravo tražim ovdje među tim *spletenim* i *smršenim* *zmijolikim* linijama koje me *okružuju*?“¹¹⁴ Radničke pak *Arbeiter-Zeitung* čudile su se što se dama s novčanice drži uzvišeno kao gospođa Goldstein, dok se šeće esplanadom u Ischlu, a istovremeno je odjevena u, kako se čini, „*Dirndl*“ (tj. austrijsku žensku narodnu nošnju).¹¹⁵

Pa, iako je ova novčanica iz optjecaja povučena tek sredinom 1915., a prestala važiti 1921. godine, to je ipak već 2. siječnja 1912. tiskana jedna nova novčanica od 100 kruna, puštena u optjecaj 23. prosinca 1912. godine. Ona se po svojim stilskim obilježjima uklapa u niz dosadašnjih secesijskih, ali se cislitavska i ugarska stranica međusobno dosta razlikuju. Na cislitavskoj stranici u lijevom polju nalaze se natpisi i carski grb, dok se u sredini desnoga polja u ovalu nalazi jedan idealni ženski lik *en face*. I ugarska je stranica novčanice podijeljena u dva polja, ali je prikazan jedan sasvim drugačiji ženski lik i to u profilu, a oval u kojemu se nalazi je u gornjem dijelu polja.¹¹⁶ Također odsada nadalje brojevi serije i novčanice nalazit će se na jednoj stranici novčanice i to uglavnom na ugarskoj.

No, javnost nije reagirala na činjenicu da su dvije stranice jedne novčanice postajale sve različitijim, nego je ponovno bila zaokupljena pitanjem tiskarske pogreške. Naime, u dvije serije umjesto natpisa „*Generalrat*“ (Glavni savjetnik) krivo je bio otisnut izraz „*Generalart*“, pa su te novčanice žurno morale biti povučene iz optjecaja.¹¹⁷

Do političke reakcije došlo je, međutim, zbog nove novčanice od 20 kruna od 2. siječnja 1913., puštene u optjecaj 29. rujna 1913. godine. Ova novčanica svojom se kompozicijom još više udaljila od prethodne, dvije su stranice doduše stilski vrlo slične, ali su u biti sasvim različite. Cislitavska stranica podijeljena je u dva polja, desno je tekstualno, dok se u lijevom nalazi jedna idealna ženska glava *en face*. Na ugarskoj stranici natpisi se nalaze u sredini, grb lijevo, a desno idealna ženska glava, drugačija

¹¹² Die neuen Hundertkronennoten – werden eingezogen? U: Neugkeits-Welt-Blatt, br. 195, 27. 10. 1910, str. 5.

¹¹³ Häßliche Hundertkronenscheine. U: Schlesisches Tagblatt : Mittags-Zeitung, br. 213, 22. 08. 1910, str. 1-2.

¹¹⁴ „Was suche ich eigentlich hier zwischen diesen verworrenen und verwirrenen Schlangenlinien, die mich umgeben?“. Die neuen Hunderter. U: Illustrierte Kronen-Zeitung, br. 3820, 20. 08. 1910, str. 7.

¹¹⁵ Die neuen Hunderter. U: Arbeiter-Zeitung : Morgenblatt, br. 228, 21. 08. 1910, str. 5.

¹¹⁶ Opis bankovne note Austro-ugarske banke po 100 kruna od godine 1912. U: Raspis ministarstva financija od 11. decembra 1912. o izdavanju bankovnih nota po 100 kruna s datumom 2. januara 1912. LDZ 222/1912, str.1152-1153.

¹¹⁷ Fehlerhafte Hundertkronennoten. U: Fremden-Blatt : Morgen-Blatt, br. 5, 05. 01. 1913, str. 8.

od austrijske. Jedina sličnost u izvedbi novčanice jest karakterističan oblik okvira u kojima se nalaze prikazi ženskih likova.¹¹⁸ Zastupnici Kršćansko-socijalne stranke u Donjoaustrijskom saboru iskoristili su, međutim, puštanje u optjecaj nove novčanice da prosvjeduju jer se na ugarskoj stranici austrijski glavni grad ne naziva njegovim njemačkim imenom „*Wien*“, nego mađarskim „*Bécs*“. Kao što smo vidjeli, to pitanje bilo je već jednom otvoreno, naime, kada je 1900. u optjecaj puštena novčanica od 20 kruna (v. gore).

Dio austrijskog tiska pozdravio je ovaj napad na Mađare. *Innsbrucker Nachrichten* ustvrdile su kako se radi o nepristojnosti („*Ungehörigkeit*“) mađarske strane, ali i velikom nemaru austrijske strane („*Lässigkeit*“), koja nije pokazala hrabrosti da niti pri manjim povodima brani austrijska stajališta, te je uvijek popuštala pred mađarskim zahtjevima.

Valja, međutim, podsjetiti kako je političko nezadovoljstvo zbog jednoga ovakvog detalja bilo tek odraz rastućih međunacionalnih sukoba, ne samo između Mađara i Austrijanaca, već i sukoba potonjih s primjerice Česima. Ta, dovoljno je pogledati samo druge članke, što se u citiranim *Innsbrucker Nachrichten* jedan za drugim nižu neposredno nakon onoga o novčanicama: Ravnateljstvo državnih željeznica u Češkoj ima 625 zaposlenih, od toga je samo 47 Nijemaca; Gradsko zastupstvo Aussiga (danas Ústí nad Labem) opire se otvaranju češke škole; Središnji izborni komitet Čeha u Beču preporuča češkim biračima da glasaju za Socijaldemokrate (dakle za opoziciju); u Galiciji dolazi do razmimoilaženja između židovskih i kršćanskih trgovaca, koji počinju osnivati odvojene organizacije; sudionici sabora pruskih gradova odustali su od izleta u Krakov, nakon što je ministar unutrašnjih poslova izjavio, da zbog „nacionalne razdraženosti“ („*nationale Gereiztheit*“) ne može jamčiti njihovu sigurnost (naslov članka: *Poljska mržnja protiv Nijemaca*).¹¹⁹

„*Indivisibiler ac inseparabiliter*“ – ratne novčanice Dvojne Monarhije

Kada je nakon sarajevskog atentata postalo jasno, da je rat sa Srbijom neizbježan i da je na pomolu puno veći sukob, Franjo Josip rekao je svojem šefu glavnog stožera, generalu Conradu: „*Ako Monarhija već mora propasti, onda neka propadne barem pristojno!*“¹²⁰

Rat koji se vrlo brzo rasplamsao zbližio je dvije sastavnice Dvojne monarhije, pa su već 1915. godine riješena neka državopravna pitanja, koja su se dotada činila nerješivima. Tako je Franjo Josip previšnjim ručnim pismom od 10. listopada 1915. odredio novi „*grb austrijskih zemalja*“, odnosno „*grb austrijski*“. Taj se međutim u izvornomu obliku naziva „*das Wappen Österreichs*“, dakle „*grb Austrije*“, pa je time

¹¹⁸ Beschreibung der Zwanzigkronen-Banknote der Österreichisch-ungarischen Bank vom Jahre 1913. U: Erlaß des Finanzministeriums vom 20. September 1913, betreffend die Einziehung der Banknoten zu 20 Kronen mit dem Datum vom 2. Jänner 1907 und die Ausgabe von Banknoten zu 20 Kronen mit dem Datum vom 2. Jänner 1913. U: Reichsgesetzblatt für die im Reichsrate vertretenen Königreiche und Länder 207/1913, str. 803-804. Službeni prijevod s njemačkoga na hrvatski nismo mogli pronaći.

¹¹⁹ Wien – Bacs und Budapest - Ofen-Pest. U: *Innsbrucker Nachrichten*, br. 233, 10. 10. 1913, str. 1-2.

¹²⁰ „Wenn die Monarchie schon zu Grunde gehen soll, so soll sie wenigstens anständig zu Grunde gehen!“, citirano prema *Redlich, Joseph*, Kaiser Franz Joseph von Österreich, Berlin, 1929, str. 458.

Slike 9. i 10. „Wien” ili „Bécs”? Novčanica od 20 austro-ugarskih kruna (1913.) kao primjer novčanica labavoga dualističkog tipa (dvije stranice novčanice u potpunosti su različite).

austrijska polovica Monarhije ujedno dobila i novo ime (iako će se izraz „Kraljevine i zemlje zastupane u Carevinskom vijeću“ i dalje koristiti).¹²¹

¹²¹ Obznana c. kr. ministra predsjednika od 3. novembra 1915., kojom se utvrđuje i opisuje grb austrijskih zemalja. LDZ 327/1915, str. 787-792.

Drugo značajno pitanje što ga je narednoga dana, 11. listopada 1915. riješio car i kralj, bila je odluka da se konačno uredi upotreba austro-ugarskoga grba, što su ga Mađari, kako smo vidjeli, u prošlosti tako oštro odbacivali. Tako je nastao „*zajednički grb, koji [se] sastoji od grbova Austrije i Ugarske spojenih grbom Previšnjega doma*“, opasan ogrlicom Reda zlatnog runa, dakle habsburškoga kućnog reda, i geslom „*indivisibiliter ac inseparabiliter*“, uzet iz teksta Ugarske pragmatičke sankcije, na čijim je načelima počivala Austro-ugarska nagodba.¹²²

Sada se doista obistinilo ono, što je svojevremeno bila tek puka ironija, pa se zbog striktno dualističke državnopravne logike na zajedničkom grbu dva puta pojavio onaj Dalmacije, na grbu Austrije, kojoj je pripadala realno, te na grbu Ugarske, kojoj je pripadala tek virtualno.

Izbijanje rata odrazilo se, dakako, i na Austro-ugarsku banku, koja se našla pred golemim izazovima. Glavni savjet banke zasjedao je bez prestanka zbog panike na financijskim tržištima, koja je izbila krajem srpnja 1914. godine. Cijene su naglo porasle, kao i potreba za novčanicama, pa je u tiskari Austro-ugarske banke uvedeno radno vrijeme od dvanaest i pol sati. Situacija je postala toliko napeta, da je više podružnica Banke od centrale tražilo dostavu vatrenog oružja za slučaj nereda.¹²³ Već 5. kolovoza suspendirane su neke odredbe Zakona o Austro-ugarskoj banci iz 1911. i tom prilikom promijenjenih Statuta,¹²⁴ kako bi se omogućilo djelovanje u ratnim okolnostima.¹²⁵

Državnopravni i politički odnosi Austrije i Ugarske donekle su se odražavali i na novčanice Austro-ugarske banke tiskane tijekom Prvoga svjetskog rata, međutim, na njima se ipak nikada nije našao zajednički austro-ugarski grb.

Do Velikoga rata postojalo je striktno strogo pravilo, koje nikada nije bilo prekršeno: austro-ugarske novčanice imale su dvije stranice, katkad su bile gotovo identične, a katkad potpuno različite, ali uvijek je jedna bila cislitavska, a druga ugarska i to do u najsitniji detalj. Tako je bilo ponovno određeno i Člankom 82. Statuta Austro-ugarske banke iz 1911. godine: „*Bankovne će note imati s jedne strane njemački tekst i carskoga austrijskog orla, a s druge strane jednak mađarski tekst i grb zemalja svete ugarske krune.*“¹²⁶

Sada je to pravilo po prvi puta napušteno, jer je na osnovi Carske naredbe od 4. kolovoza 1914. omogućeno slobodnije djelovanje, pa je Banka mogla zaobići spomenute odredbe Statuta. Zbog iznenadne goleme potrebe za sitnim novcima (stanovništvo

¹²² Obznana c. kr. ministra predsjednika od 3. novembra 1915. o grbu određenom za upotrebu kod zajedničkih uredaba Austro-ugarske monarhije. LDZ 328/1915, str. 793-798.

¹²³ *Pressburger, Siegfried, Das österreichische Noteninstitut 1816-1966. Zweiter Teil: Vierter Band, Wien, 1976, str. 1611-1612 (dalje u tekstu Pressburger II/4).*

¹²⁴ Zakon od 8. augusta 1911., kojim se produžuje privilegij Austro-ugarske banke i ugovor o novcu i valuti i uređuju se poslovi, koji su s time u vezi. LDZ 157/1911, str. 499-507.

¹²⁵ Carska naredba od 4. augusta 1914. o izvanrednim mjerama u pogledu poslovanja Austro-ugarske banke. LDZ 198/1914, str. 919.

¹²⁶ Zakon od 8. augusta 1911., I. prilog k prvom odsjeku, Promjena bankinih statuta, LDZ 157/1911, str. 503; O ovim mjerama v. i: *Pressburger, Siegfried, Oesterreichische Notenbank 1816-1966: Geschichte des oesterreichischen Noteninstituts, Wien, 1966, str. 288-290.*

Slike 11 i 12. „Indivisibiliter ac inseparabiliter”. Novčanica od 2 austro-ugarske krune (1914.) sa zajedničkim aversom i reversom.

je za plaćanje počelo već koristiti i poštanske marke, biljege, pa i komade usitnjenih novčanica)¹²⁷ ukinuta je i minimalna nominalna vrijednost novčanica od 20 i 10 kruna.

Tako se u kolovozu 1914. po prvi puta u povijesti Austro-ugarske banke pojavila novčanica koja je imala lice i naličje i to – zajedničko, koje je međutim ipak moralo biti simetrično i uravnoteženo, podjednako cislitavsko i ugarsko.

¹²⁷ Pressburger, II/4, str. 1636.

Bila je to novčanica od 2 krune Josefa Pfeiffera i Rudolfa Rösslera iz kolovoza 1914., a u čijoj se sredini nalazila u ovalu s natpisima o kažnjavanju krivotvorenja jedna ženska idealna glava; njoj slijeva nalazila se cislitavska strana novčanice s „*austrijskim carskim orlom*“ i s istim onim natpisima na osam zemaljskih jezika kao i tekstom na njemačkom jeziku, a zdesna odgovarajuća ugarska strana s grbom zemalja sv. Stjepana i natpisima na mađarskom jeziku. Naličje novčanice nezanimljivo je kao i na onim starim prednagodbenim novčanicama austrijske forinte, čine ga tek njemački i mađarski natpisi vrijednosti te serija i broj novčanice.¹²⁸

Isti ovaj princip zajedničke novčanice primijenjen je i na onoj od 1 krune Hansa Schramma, Rudolfa Rösslera i Rudolfa Junkiza iz prosinca 1916., na kojoj se ovoga puta nalaze dvije iste idealne glave *en face* (po načelu što smo ga ranije vidjeli na prvoj austro-ugarskoj novčanici iz 1880.), a između njih merkurov štap, simbol trgovine; lijeva strana novčanice bila je austrijska, dakako s novim grbom austrijskih zemalja, a desna ugarska. Naličjem novčanice dominira u središtu osmerokutni okvir s jednom idealnom glavom u profilu, po svoj prilici sudeći prikaz je to ako ne boga Marsa, onda antičkog vojnika, i opet s lijeve strane austrijska strana s natpisima vrijednosti novčanice na osam zemaljskih jezika i kaznenom odredbom, a na desnoj strani brojem naznačena vrijednost novčanice i kaznene odredbe na mađarskom.¹²⁹

Konačno, tu su novčanice od 25 i 200 kruna Rudolfa Rösslera s kraja listopada 1918. koje također podsjećaju na prenegodbene austrijske forinte, pa je na njima zanimljivo samo lice novčanice, u čijemu se okviru nalaze po tri polja: u lijevom polju idealna ženska glava u ovalu, a ispod nje brojčana oznaka vrijednosti, u sredini austrijski dio novčanice, a sasvim desno ugarski, dok se ispod dva potonja polja nalaze potpisi, ali i natpis da će se novčanica do 30. lipnja 1919. zamijenjivati drugim novčanicama.¹³⁰

No ipak, nije Austro-Ugarska Monarhija, unatoč ratnoj slozi njezine dvije državne sastavnice, zaboravila na za narode te unije koban dualizam, pa su ipak tijekom rata bile izdavane i takve novčanice koje su naglašavale austrijsku i ugarsku državnost. Bile su to novčanice osmišljene po predratnoj logici jedne novčanice s dvije različite stranice.

To su bile novčanice od 10 kruna od 2. siječnja 1915., emitirana 24. srpnja 1916.,¹³¹ i ona od 50 kruna od 2. siječnja 1914., emitirana 18. prosinca 1916.,¹³² obje rad Josefa Pfeiffera, a čije su dvije stranice međusobno vrlo različite, ali su stilski ujednačene i

¹²⁸ Opis bankovnih nota Austro-ugarske banke po dvije krune od godine 1914. U: Raspis ministarstva financijâ od 18. augusta 1914. o izdavanju bankovnih nota po 2 krune s datumom od 5. augusta 1914. LDZ 220/1914, str. 959-960.

¹²⁹ Opis bankovne note Austro-ugarske banke od jedne krune od godine 1916. U: Raspis ministarstva financijâ od 8. decembra 1916. o izdavanju novih bankovnih nota po 1 K s datumom od 1. decembra 1916. LDZ 409/1917, str. 1157.

¹³⁰ Opis bankovne note Austro-ugarske banke po dvadeset i pet kruna od godine 1918. U: Raspis ministarstva financijâ od 28. oktobra 1918. o izdavanju bankovnih nota Austro-ugarske banke po 25 i 200 K. LDZ 384/1918., str. 1023-1024.

¹³¹ Opis bankovne note Austro-ugarske banke po deset kruna od godine 1915. U: Raspis ministarstva financijâ od 12. jula 1916. o izdavanju novih bankovnih nota od 10 kruna s datumom od 2. januara 1915. LDZ 216/1916, str. 509-511.

¹³² Opis bankovne note Austro-ugarske banke od pedeset kruna od godine 1914. U: Raspis ministarstva financijâ od 8. decembra 1916. o izdavanju novih bankovnih nota po 50 K s datumom od 2. januara 1914. LDZ 408/1916, str. 1155-1156.

uklapaju se u seriju predratnih novčanica austro-ugarskih kruna. Treća novčanica ovoga tipa jest ona od 2 krune od 1. ožujka 1917., izdana 9. srpnja 1917., i opet rad trija što su ga činili Hans Schramm, Rudolf Rössler i Rudolf Junk, čije su dvije stranice doduše različite, ali po kompoziciji vrlo bliske i stilski maksimalno ujednačene.

Posljednji mjeseci Austro-Ugarske pokazali su koliko je mađarski fanatizam zaslijepio peštanske političke krugove. Još u rujnu 1918. bivši ugarski ministar-predsjednik István Tisza otvoreno je u Sarajevu prijetio predstavnicima bosansko-hercegovačkih naroda: „*Mi Mađžari možemo propasti, ali ćemo imati toliko moći da vas prije smrvimo.*“¹³³ A kada je Karlo I. sastavio tekst Manifesta svojim narodima, kojima je 16. listopada, kada je dakle sve već definitivno bilo „*divisum ac separatum*“ (Gj. Szabo),¹³⁴ ponudio preustroj Monarhije u savez nacionalnih država, ugarski ga je ministar-predsjednik Sándor Weckerle odlučno odbio, spriječivši da ionako nerealna ponuda obuhvati i Zemlje ugarske kruna.

I dok su narodi nestajućega Habsburškog Carstva počeli već kretati svaki svojim putem, u Beču je 2. studenog 1918. Austro-ugarska banka tiskala svoju posljednju novčanicu, onu od 10.000 austro-ugarskih kruna.¹³⁵

Tako su stara Austrija i dravno Ugarsko Kraljevstvo¹³⁶ nestali sa zemljovidima Europe, a njihove zajedničke novčanice ostale tek uspomenom na vremena političkih sukobljavanja i međunacionalnih napetosti, ali i gospodarskog uzleta, kulturnog napretka i blagostanja. Valja međutim podsjetiti kako su upravo ove novčanice, naime višejezična austrijska stranica, izvršile utjecaj na kasnije novčanice drugih višenacionalnih država, predratne čehoslovačke, te poslijeratne sovjetske i jugoslavenske, a na kojima su se nalazili natpisi na raznim jezicima u tim zemljama svezanih naroda. Konačno, ime srednjovjekovnoga firentinskoga zlatnika živi i danas u imenu mađarske i poljske valute (mađ. *forint*, polj. *złoty*), dok se ime austro-ugarske zlatne valute zadržalo sve do danas u euru nesklonoj Češkoj (češ. *koruna* i *halěr*).

Zaključak

U razdoblju od 1881. do 1918. Austro-ugarska banka tiskala je i u optjecaj pustila tri novčanice austrijske forinte te devetnaest novčanica austro-ugarske kruna, zajedničke valute ustanovljene 1892. godine. Međutim, zbog složene državnopravne arhitekture Austro-Ugarske, a osobito mađarskog naglašavanja državnosti Zemalja ugarske kruna, austro-ugarske novčanice postale su prostorom sukobljavanja dviju sastavnica Monarhije.

Naime, dvije su strane dogovorile kako će zajedničke novčanice imati cislitavsku (austrijsku) i ugarsku stranicu, pa je tako nastalo jedno jedinstveno rješenje u povijesti

¹³³ Citirano prema Horvat, Josip, *Politička povijest Hrvatske* : Drugi dio, Zagreb : August Cesarec, 1989, str. 67.

¹³⁴ Szabo, Gjuro, *Knjiga o starom Zagrebu*. U: Narodna starina knj. 9, br. 23 (1930), str. 253-308, ovdje str. 255.

¹³⁵ Radilo se tek o preinaci novčanice od 1000 kruna iz 1902., pa u njezinu analizu nema smisla ulaziti. Različiti su tek iznosi novčanica, potpisi odgovornih dužnosnika Banke, dok se brojevi serija i novčanice nalaze na austrijskoj stranici novčanice.

¹³⁶ Mađarska će, doduše, formalno ostati kraljevinom (bez kralja) sve do Horthyjevog pada 1944. godine.

bankovnih novčanica, koje, s iznimkom novčanica iz razdoblja Prvoga svjetskog rata, nisu imale avers i revers. Svaka je državna sastavnica imala svoju vlastitu stranicu zajedničke novčanice i na taj se način na njima odražavalo dualističko uređenje Monarhije.

Najveća razlika između do najsitnijih detalja pomno osmišljenih dviju stranica jedne novčanice bili su jezici natpisa: dok su austrijske forinte iz 1881. još imale po jednu stranicu s njemačkim i mađarskim natpisima, na cislitavskoj stranici austro-ugarskih kruna uz njemački našlo se i osam ostalih službenih jezika austrijske polovice Monarhije. Ugarska pak stranica sve do raspada 1918. bila je ispisana isključivo mađarskim jezikom. Također, kako su rasle političke napetosti između Pešte i Beča i kako su sve izraženiji bili procesi političke dezintegracije Habsburške Monarhije, tako su i dualističke novčanice postepeno mijenjale svoj izgled.

Dvadeset i jedna novčanica Austro-ugarske banke dadu se razvrstati u četiri tipa. Prvi tip jesu novčanice striktnog dualizma, a njih karakterizira istovjetnost dviju stranica novčanice s iznimkom jezika te brojeva serije i novčanice. To su bile tri novčanice austrijske forinte iz 1881., te novčanice od 10 kruna iz 1900., od 50 i od 1000 kruna iz 1902., od 10 kruna iz 1904., od 20 kruna iz 1907., te od 100 kruna iz 1910. godine. Drugi tip jesu novčanice oslabljenog dualizma, kod kojih je likovna izvedba vrlo ujednačena, ali ne i istovjetna, kako je vidljivo na novčanicama od 20 kruna iz 1900., od 100 iz 1902., te od 2 krune iz 1917. godine.

Treći tip jesu novčanice labavog dualizma, tj. one čije su dvije stranice slične samo u likovnom stilu, ali su u izvedbi sasvim različite, a to su bile novčanice od 100 kruna iz 1912., od 20 kruna iz 1913., od 50 kruna iz 1914. i od 10 kruna iz 1915. godine. Konačno, četvrti tip jesu prave zajedničke novčanice, a u čijoj se kompoziciji ogleda iznenadno snažno približavanje dviju polovica Monarhije zbog izbivanja Prvoga svjetskog rata. One u potpunosti odstupaju od dotadašnjih tipova novčanica i za njih je karakteristično da su imale zajednički avers i revers. Bile su to novčanice od 2 krune iz 1914., od 1 krune iz 1916., te od 25 i 200 kruna iz 1918. godine.

Ilustracije

Slika 1. Nacrt ugarske stranice novčanice od 10 austrijskih forinti (1878.).

Izvor: Österreichische Nationalbank, Geldmuseum, Inventarnummer ZE00131

Slika 2. Nacrt cislitavske (austrijske) stranice novčanice od 10 austrijskih forinti (1878.).

Izvor: Österreichische Nationalbank, Geldmuseum, Inventarnummer ZE00136

Slika 3. Cislitavska (austrijska) stranica poništene novčanice od 10 austrijskih forinti (1880.) s rukom napisanim natpisima na češkom jeziku.

Izvor: Österreichische Nationalbank, Geldmuseum, Inventarnummer HB00173

Slika 4. Ugarska stranica poništene novčanice od 10 austrijskih forinti (1880.) s natpisima na češkom jeziku otisnutim štambljem.

Izvor: Österreichische Nationalbank, Geldmuseum, Inventarnummer HB00172

Slika 5. i 6. Novčanica od 100 austro-ugarskih kruna (1902.) kao primjer novčanica oslabljenog dualizma (dvije stranice novčanice razlikuju se u likovnom motivu).

Izvor: https://de.wikipedia.org/wiki/Liste_der_%C3%B6sterreichischen_Kronen-Banknoten#/media/Datei:AHK_100_1902_obverse.jpg i https://de.wikipedia.org/wiki/Liste_der_%C3%B6sterreichischen_Kronen-Banknoten#/media/Datei:AHK_100_1902_reverse.jpg

Slika 7 i 8. Novčanica od 1000 austro-ugarskih kruna (1902.) kao primjer novčanica striktno dualističkog tipa (dvije stranice novčanice gotovo su identične).

Izvor: https://de.wikipedia.org/wiki/Liste_der_%C3%B6sterreichischen_Kronen-Banknoten#/media/Datei:AHK_1000_1902_obverse.jpg i https://de.wikipedia.org/wiki/Liste_der_%C3%B6sterreichischen_Kronen-Banknoten#/media/Datei:AHK_1000_1902_reverse.jpg

Slika 9. i 10. Novčanica od 20 austro-ugarskih kruna (1913.) kao primjer novčanica labavoga dualizma (dvije stranice novčanice u potpunosti su različite).

Izvori https://de.wikipedia.org/wiki/Liste_der_%C3%B6sterreichischen_Kronen-Banknoten#/media/Datei:AHK_20_1913_obverse.jpg i https://de.wikipedia.org/wiki/Liste_der_%C3%B6sterreichischen_Kronen-Banknoten#/media/Datei:AHK_20_1913_reverse.jpg

Slika 11. i 12. Novčanica od 2 austro-ugarske krune (1914.) sa zajedničkim aversom i reversom.

Izvor: https://de.wikipedia.org/wiki/Liste_der_%C3%B6sterreichischen_Kronen-Banknoten#/media/Datei:ANK_162c3_2Kronen1914vorne_-_Serie_C_half fett.jpg i https://de.wikipedia.org/wiki/Liste_der_%C3%B6sterreichischen_Kronen-Banknoten#/media/Datei:AHK_2_1914_reverse.jpg

IZVORI

LDZ Dèržavo-zakonski list za kraljevine i zemlje, zastupane u vieću cesarevinskom (1870.-1891.); **List državnih zakona za kraljevine i zemlje zastupane u carevinskom vijeću** (1892.-1895., 1906.-1918.); List državnijeh zakona za kraljevine i zemlje zastupane u carevinskom vijeću (1896.-1905.)

RGBL. Reichsgesetzblatt für die im Reichsrate vertretenen Königreiche und Länder (1853.-1918.)

ZVL Zemaljsko-zakonski i vladni list za krunovinu Hèrvatsku i Slavoniu = Landesgesetz- und Regierungsblatt für das Kronland Kroatien und Slavonien (1850.-1852.); **Zemaljsko-vladni list za kraljevine Hèrvatsku i Slavoniu** = Landes-Regierungsblatt für die Königreiche Kroatien und Slavonien (1853.-1859.)

Zbornik Zbornik zakonah i naredabah valjanih za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju (1863.-1889.); Zbornik zakonah i naredabah valjanih za kraljevine Hrvatsku i Slavoniju (1890.-1900.); Zbornik zakonâ i naredabâ valjanih za kraljevine Hrvatsku i Slavoniju (1901.-1908.); Zbornik zakona i naredaba valjanih za kraljevine Hrvatsku i Slavoniju (1909.-1917.); **Zbornik zakona i naredaba valjanih za kraljevine Hrvatsku i Slavoniju** (1918.)

Službeni opisi novčanica Austro-ugarske banke (kronološkim redom)

Opis banknotah od deset forintih austro-ugarske banke od godine 1880. U: Razpis ministarstva financijah od 24. Prosinca 1880, kojim se obznanjaju ustanove u pogledu izdatbe novih banknotah od 10 for. austr. vrednote. LDZ 148/1880, str. 473-476

- Opis banknotah od sto forintih austro-ugarske banke od godine 1880. U: Raspis ministarstva financijah od 20. Listopada 1881, kojim se obznanjuju ustanove u pogledu izdatbe novih banknotah od 100 for. austr. vrednote. LDZ 119/1881, str. 379-382
- Opis banknotah od hiljade forintih austro-ugarske banke od godine 1880. U: Raspis ministarstva financijah od 17. Kolovoza 1882, kojim se obznanjuju ustanove u pogledu izdatbe novih banknotah od 1000 for. austr. vrednote. LDZ 111/1882, str. 447-450
- Opis banknote od dvadeset kruna austro-ugarske banke od godine 1900. U: Odluka ministarstva financija od 10. septembra 1900, o izdanju banknote po 20 kruna. LDZ 148/1900, str. 375-377
- Opis banknote od 10 kruna austro-ugarske banke od godine 1900. U: Naredba ministarstva financija od 10. augusta 1901, kojom se zajednički visući dug u državnim notama (bankama) posvema povlači iz prometa a austro-ugarska banka mjesto toga izdaje banknote po 10 kruna. LDZ 123/1901, str. 331-333
- Opis bankovnih nota po pedeset kruna Austro-ugarske banke od god. 1902. U: Odluka ministarstva financija od 16. maja 1902, o izdanju bankovnih nota po 50 kruna. LDZ 103/1902, str. 305-306
- Opis bankovnih nota po sto kruna Austro-ugarske banke od god. 1902. U: Odluka ministarstva financija od 4. oktobra 1902, o izdanju bankovnih nota po 100 K i o povlačenju bankovnih nota po 100 for. a[ustrijske]. v[rijednosti]. LDZ 193/1902, str. 691-693
- Opis novčanica Austro-ugarske banke po hiljadu kruna od godine 1902. U: Odluka ministarstva financija od 11. decembra 1902, o izdanju novčanica (banknota) po 1000 K i o povlačenju novčanica po 1000 for. a[ustrijske]. v[rijednosti]. LDZ 232/1902, str. 775-777
- Opis bankovne note od 20 kruna Austro-ugarske banke od godine 1907. U: Raspis ministarstva financijâ od 12. juna 1908., da se povlače iz prometa bankovne note po 20 kruna s datumom 31. marta 1900. i izdaju bankovne note po 20 kruna s datumom 2. januara 1907. LDZ 108/1908, str. 373-374
- Opis bankovne note od 100 kruna Austro-ugarske banke od godine 1910. U: Raspis ministarstva financijâ od 11. Augusta 1910., da se povlače iz prometa bankovne note po 100 kruna s datumom 2. Januara 1902. i izdaju bankovne note po 100 kruna s datumom 2. Januara 1910. LDZ 144/1910, str. 361-362
- Opis bankovne note Austro-ugarske banke po 100 kruna od godine 1912. U: Raspis ministarstva financijâ od 11. decembra 1912. o izdavanju bankovnih nota po 100 kruna s datumom 2. januara 1912. LDZ 222/1912, str. 1152-1153
- Beschreibung der Zwanzigkronen-Banknote der Österreichisch-ungarischen Bank vom Jahre 1913. U: Erlaß des Finanzministeriums vom 20. September 1913, betreffend die Einziehung der Banknoten zu 20 Kronen mit dem Datum vom 2. Jänner 1907 und die Ausgabe von Banknoten zu 20 Kronen mit dem Datum vom 2. Jänner 1913. U: Reichsgesetzblatt für die im Reichsrate vertretenen Königreiche und Länder 207/1913, str. 803-804
- Opis bankovnih nota Austro-ugarske banke po dvije krune od godine 1914. U: Raspis ministarstva financijâ od 18. augusta 1914. o izdavanju bankovnih nota po 2 krune s datumom od 5. augusta 1914. LDZ 220/1914, str. 959-960
- Opis bankovne note Austro-ugarske banke od pedeset kruna od godine 1914. U: Raspis ministarstva financijâ od 8. decembra 1916. o izdavanju novih bankovnih nota po 50 K s datumom od 2. januara 1914. LDZ 408/1916, str. 1155-1156
- Opis bankovne note Austro-ugarske banke po deset kruna od godine 1915. U: Raspis ministarstva financijâ od 12. jula 1916. o izdavanju novih bankovnih nota od 10 kruna s datumom od 2. januara 1915. LDZ 216/1916, str. 509-511

Opis bankovne note Austro-ugarske banke od jedne krune od godine 1916. U: Raspis ministarstva financijâ od 8. decembra 1916. o izdavanju novih bankovnih nota po 1 K s datumom od 1. decembra 1916. LDZ 409/1917, str. 1157

Opis bankovne note Austro-ugarske banke po dvadeset i pet kruna od godine 1918. U: Raspis ministarstva financijâ od 28. oktobra 1918. o izdavanju bankovnih nota Austro-ugarske banke po 25 i 200 K. LDZ 384/1918., str. 1023-1024

Zakonski i drugi normativni tekstovi (kronološki)

Novčani ugovor od 24. Siečnja 1857. Zbornik 95/1857, Razdiel pèrvi, I. Svezak, str. 324-339 (paralelno hrvatski i njemački)

Opis „peticalh“ iliti banknotah od „pet forintih“ vriednote austrijanske, što će ih izdavati povlašena austrijanska narodna banka. U: Raspis ministarstva financiah od 21. Kolovoza 1859, kriepostan za svekolike krunovine, kojima se obznanjuje dan, kojega će se početi izdavati petice iliti banknote od pet forintih, glaseće na vriednotu austrijansku. Zbornik 140/1859, str. 424-426

Gesetz vom 21. Dezember 1867, betreffend die allen Ländern der österreichischen Monarchie gemeinsamen Angelegenheiten und die Art ihrer Behandlung. RGBl. 146/1867, str. 401-406

Razpis ministarstva financijah od 20. Listopada 1881, kojim se obznanjuju ustanove u pogledu izdatbe novih banknotah od 100 for. austr. vrednote. U: LDZ 119/1881, str. 379

Razpis ministarstva fanciesah od 17. Kolovoza 1882, kojim se obznanjuju ustanove u pogledu izdatbe novih banknotah od 1000 for. austr. vrednote. U: LDZ 111/1882, str. 447

Zakonski članak XII:1867. Zbornik 6/1869., str. 21-34

Zakon od 27. Lipnja 1878, o ustrojstvu i o povlastici austro-ugarske banke (U prilogu: Štatuti banke austro-ugarske, Štatuti hipotekarno-kreditnog razdiela austro-ugarske banke, Uglava medju c. kr. i kralj. Ugarskim ministrom financijah s jedne i povlašćenom austrijanskom narodnom bankom s druge strane). LDZ 66/1878, str. 159-201

Zakonski članak XXV:1878 zajedničkoga hrvatsko-ugarskoga sabora o podignuću i povlastici austro-ugarske banke (U prilogu: Osnovna pravila austro-ugarske banke, Nagodba, koja je medju c. kr. ministarstvom financijah i kr. ugarskim ministrom financijah s jedne strane i povlašćenom austrijskom narodnom bankom s druge strane sklopljena, Osnovna pravila hipotekarno-vjeresijskog odiela austro-ugarske banke). Zbornik 67/1878, str. 537-586

Zakon od 28. ožujka 1880, o tom, da privremeno netreba izvesti odredbe, sadržane u članku 82 pravilah Austro-ugarske banke (drž. zak. lista 1878 br. 66), koja se odnosi na izvanjski ures bankinih notah. LDZ 33/1880, str. 60

Zakonski članak XIII.: 1880. zajedničkoga hrvatsko-ugarskoga sabora, kojim se u obustavi drži odredba, što se u članku 82. zakonskomu članku XXV. godine 1878. priklopljenih osnovnih pravilah austro-ugarske banke sadržava i glasi o grbu, imajućem se staviti na banknote. Zbornik 46/1880, str. 172-173

Zakon od 21. Svibnja 1887, kojim se ministarstvo kraljevinah i zemaljah, zastupanih u vieću cesarevinskom, povladjuje, da s ministarstvom zemaljah krune ugarske sklopi savez carinski i trgovački. LDZ 48/1887, str. 208-210

Zakonski članak XXIV.: 1887. zajedničkoga ugarsko-hrvatskog državnog sabora tiučui se produženja XX. zakonskim člankom od 1878. godine medju zakone državne uvrštenoga carinskoga i trgovačkoga saveza. Zbornik 63/1887, str. 345

1887. évi XXIV. törvénycikk az 1878:XX. törvénycikkbe iktatott vám- és kereskedelmi szövetség meghosszabbításáról. URL: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=88700024.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fkeyword%3D1887>

Zakon od 2. avgusta 1892, kojim se utvrđuje krunska valuta. LDZ 126/1892, str. 641-645

Zakonski članak XVII.: 1892. zajedničkoga ugarsko-hrvatskog sabora ob ustanovljenju krunske vrijednote. Zbornik 94/1892., str. 1131-1137

Zakon od 8. avgusta 1911., kojim se produžuje privilegij Austro-ugarske banke i ugovor o novcu i valuti i uređuju se poslovi, koji su s time u vezi. LDZ 157/1911, str. 499-507

Carska naredba od 4. avgusta 1914. o izvanrednim mjerama u pogledu poslovanja Austro-ugarske banke. LDZ 198/1914, str. 919

Obznana c. kr. ministra predsjednika od 3. novembra 1915., kojom se utvrđuje i opisuje grb austrijskih zemalja. LDZ 327/1915, str. 787-792

Obznana c. kr. ministra predsjednika od 3. novembra 1915. o grbu određenom za upotrebu kod zajedničkih uredaba Austro-ugarske monarhije. LDZ 328/1915, str. 793-798

Ostali tiskani izvori

Bericht des Budgetausschusses über die Regierungsvorlage in Betreff der zeitweiligen Nichtausführung einer im Artikel 82 der Statuten der österreichisch-ungarischen Bank (R. G. Bl. 1878 Nr. 66) enthaltenen, die äußere Ausstattung der Banknoten betreffenden Bestimmung, U: Verhandlungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrathes in den Jahren 1879 und 1880. IX. Session. II. Band (enthaltend die Beilagen 71-219), Wien 1880., 148 der Beilagen zu den stenogr. Protokollen des Abgeordnetenhauses, 2 str.

Österreichische Nationalbank

Geldmuseum (Wien), Inventarnummer ZE00131, Inventarnummer ZE00136

Novinski članci

Članci bez naslova

Die Presse, br. 230, 21. 08. 1879, str. 5

Die Presse, br. 246, 06. 09. 1879, str. 5

Die Presse : Abendblatt, br. 245, 05. 09. 1879, str. 4

Epoche, br. 82, 24. 03. 1879, str. 2

Prager Tagblatt, br. 250, 09. 09. 1879, str. 3

Članci s naslovom

- Allerlei aus der Woche. U: Wiener Salonblatt : Österreichisch-ungarisches Adelsorgan, br. 38, 23. 10. 1900, str. 3
- Das fehlende Wappen. U: Epoche, br. 348, 19. 12. 1879, str. 1-2
- Der „Tausender“. U: Neue Freie Presse : Abendblatt, br. 13776, 02. 01. 1903, str. 1
- Die Familien-Banknote. U: Neue Freie Presse, br. 13703, 17. 10. 1902, str. 1
- Die Hundertkronennoten. U: Deutsches Volksblatt, br. 4954, 18. 10. 1902, str. 15
- Die neuen Banknoten. U: Mährisches Tagblatt, br. 278, 04. 12. 1900, str. 5
- Die neuen „Fünfer“ : Unser Titelbild. U: Oesterreichische Kronen-Zeitung, br. 1850, 24. 02. 1905, str. 7-8
- Die neuen Fünfzig-Kronen-Banknoten. U: Pester Lloyd : Abendblatt, br. 116, 23. 05. 1902, str. 1
- Die neuen Hunderter. U: Arbeiter-Zeitung : Morgenblatt, br. 228, 21. 08. 1910, str. 5
- Die neuen Hunderter. U: Illustrierte Kronen-Zeitung, br. 3820, 20. 08. 1910, str. 7
- Die neuen Hundertkronennoten. U: Arbeiter-Zeitung, br. 288, 19. 10. 1902, str. 5
- Die neuen Hundertkronennoten – werden eingezogen? U: Neuigkeits-Welt-Blatt, br. 195, 27. 10. 1910, str. 5
- Die neuen Tausendkronen-Noten : Ein Protest der Künstlergenossenschaft. U: Illustriertes Wiener Extrablatt, br. 17, 17. 01. 1903, str. 4-5
- Die neuen Tausend-Kronen-Noten. U: Neues Wiener Journal, br. 3314, 17. 01. 1903, str. 6
- Die neuen Zehn-Kronen-Noten. U: Agramer Zeitung, br. 56, 09. 03. 1905, str. 5
- Die neuen Zehn-Kronen-Noten. U: Mährisches Tagblatt, br. 201, 03. 09. 1901, str. 5
- Die neuen Zehnkronennoten. U: Neues Wiener Abendblatt : Abend-Ausgabe, br. 66, 07. 03. 1905, str. 3
- Die neuen Zehn-Kronen-Banknoten. U: Pester Lloyd : Abendblatt, br. 194, 27. 08. 1901, str. 1
- Die neuen Zwanzigkronennoten. U: Deutsches Volksblatt, br. 4208, 20. 09. 1900, str. 7
- Die neuen Zwanzig-Kronennoten. U: Mährisches Tagblatt, br. 215, 20. 09. 1900, str. 5
- Die neuen Zwanzigkronennoten. U: Neues Wiener Tagblatt : Demokratisches Organ, br. 172, 23. 06. 1908, str. 11
- Die neuen Zwanzigkronenscheine. U: Arbeiter-Zeitung, br. 169, 20. 06. 1908, str. 6
- Die Zehnkronen-Banknoten. U: Mährisch-Schlesische Presse, br. 69, 04. 09. 1901, str. 4
- Die Wappenfrage der Noten. U: Neue Freie Presse, br. 5534, 24. 01. 1881, str. 9
- Eine Kritik der neuen Zwanzig-Kronen-Banknoten. U: Neue Freie Presse, br. 12991, 23. 10. 1900, str. 7
- Eine Kritik der neuen Zwanzig-Kronen-Banknoten. U: Neue Freie Presse : Morgenblatt, br. 12992, 24. 10. 1900, str. 5
- Fehlerhafte Hundertkronennoten. U: Fremden-Blatt : Morgen-Blatt, br. 5, 05. 01. 1913, str. 8
- Gefälschte Banknoten. U: Neue Freie Presse : Morgenblatt, br. 14552, 26. 02. 1905, str. 9
- Gegen die neuen Kronennoten. U: Ostdeutsche Rundschau, br. 261, 22. 09. 1900, str. 4
- Häßliche Hundertkronenscheine. U: Schlesisches Tagblatt : Mittags-Zeitung, br. 213, 22. 08. 1910, str. 1-2
- Kundmachung wegen Hinausgabe der Banknoten der österreichisch-ungarischen Bank zu 10 fl. mit dem Datum vom 1. Mai 1880. U: Wiener Zeitung, br. 297, 25. 12. 1880, str. 2

- Neue Banknoten. U: Die Zeit, br. 11, 07. 10. 1902, str. 5
 Neue Zehner-Banknoten. U: Morgen-Post, br. 356, 27. 12. 1880, str. 1-2
 Preis-Ausschreibung. U: Wiener Zeitung, br. 276, 02. 12. 1900, str. 20
 Preisausschreibung für Skizzen von Banknoten. U: Wiener Bauindustrie-Zeitung, XVIII. Jahrgang, Nr. 21, 21. 02. 1901, str. 184
 Wien – Beccs und Budapest - Ofen-Pest. U: Innsbrucker Nachrichten, br. 233, 10. 10. 1913, str. 1-2

Internetski izvori

- Liste der österreichischen Gulden-Banknoten. URL: https://de.wikipedia.org/wiki/Liste_der_%C3%B6sterreichischen_Gulden-Banknoten
 Liste der österreichischen Kronen-Banknoten. URL: https://de.wikipedia.org/wiki/Liste_der_%C3%B6sterreichischen_Kronen-Banknoten

Literatura

- Bernatzik, Edmund*, Die österreichischen Verfassungsgesetze mit Erläuterungen : Zweite, sehr vermehrte Auflage, Wien, 1911
Brlobaš, Željka, Vajs, Nada, Rajnski forint – rajniški – u hrvatskom kajkavskom književnom jeziku. U: Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje 33 (2007.), str. 19-39
Grote, Hermann, Die Geldlehre : Insbesondere: der Wiener Münzvertrag von 1857; Die Goldkronen und die deutschen Handelsvereine, Leipzig, 1865
Gumpowicz, Ludwig, Das Oesterreichische Staatsrecht (Verfassungs- und Verwaltungsrecht) : Ein Lehr- und Handbuch : 2., vielfach vermehrte und verbesserte Auflage, Wien, 1902
Herkov, Zlatko, Građa za financijsko-pravni rječnik feudalne epohe Hrvatske, 2 sv., Zagreb, 1956.
Horvat, Josip, Politička povijest Hrvatske : Drugi dio, Zagreb : August Cesarec, 1989.
 JURIDISCH-politische Terminologie für die slavischen Sprachen Oesterreichs : Deutsch-kroatische, serbische und slovenische Separat-Ausgabe, Wien, 1853
Krasa-Florian, Selma, Die Allegorie der Austria : Die Entstehung des Gesamtstaatsgedankens in der österreichisch-ungarischen Monarchie und die bildende Kunst, Wien ; Köln ; Weimar, 2007
Mažuranić, Vladimir, Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik, Zagreb, 2 sv., 1908-1922
Meyer, Georg, Grundzüge des norddeutschen Bundesrechtes, Leipzig, 1868
 MITTELHOCHDEUTSCHES Wörterbuch (Mainzer Akademie der Wissenschaften und der Literatur ; Akademie der Wissenschaften zu Göttingen). URL: <http://www.mhdwb-online.de/wb.php?buchstabe=G&portion=4560>
Ogris, Werner, Die Rechtsentwicklung in Cisleithanien 1848-1918. U: *Wandruschka, Adam, Urbanitsch, Peter*, Die Habsburgermonarchie 1848-1918. Band II: Verwaltung und Rechtswesen, Wien 1975, str. 538-662
Pressburger, Siegfried, Das österreichische Noteninstitut 1816-1966 : Zweiter Teil : Erster Band, Wien, 1969 (*Pressburger* II/1)
Pressburger, Siegfried, Das österreichische Noteninstitut 1816-1966 : Zweiter Teil : Zweiter Band, Wien, 1972 (*Pressburger* II/2)
Pressburger, Siegfried, Das österreichische Noteninstitut 1816-1966 . Zweiter Teil : Vierter Band, Wien, 1976 (*Pressburger* II/4)

- Pressburger, Siegfried*, Oesterreichische Notenbank 1816-1966 : Geschichte des oesterreichischen Noteninstituts, Wien, 1966
- Redlich, Joseph*, Kaiser Franz Joseph von Österreich, Berlin, 1929
- RJEČNIK hrvatskoga ili srpskoga jezika. Dio III : Đavo-Isprekrajati, Zagreb, 1887.-1891, Dio VII. Moračić-Nepomiran, Zagreb, 1911-1916
- Rumpler, Helmut*, Eine Chance für Mitteleuropa : Bürgerliche Emanzipation und Staatsverfall in der Habsburgermonarchie, Wien, 2005. (Österreichische Geschichte 1804-1914, Hg. Von Herwig Wolfram)
- Sarlós, Béla*, Das Rechtswesen in Ungarn. U: *Wandruschka, Adam, Urbanitsch, Peter*, Die Habsburgermonarchie 1848-1918. Band II: Verwaltung und Rechtswesen, Wien 1975, str. 499-537
- Schrötter, Friedrich Freiherr von*, Wörterbuch der Münzkunde, Berlin-Leipzig, 1930.
- Szabo, Gjuro*, Knjiga o starom Zagrebu. U: Narodna starina knj. 9, br. 23 (1930), str. 253-308
- Šulek, Bogoslav*, Rječnik znanstvenog nazivlja = Deutsch-kroatische wissenschaftliche Terminologie = Terminologia scientifica italiano-croata, I. pola [svezak], Zagreb, 1874.
- Zuckerkindl, Robert*, Oesterreichisch-ungarische Bank. U: *Conrad, J., Elster, L., Lexis, L., Loening, Edg.* (ur.), Handwörterbuch der Staatswissenschaften : Dritte gänzlich Umgearbeitete Auflage : Zweiter Band : Armenwesen-Bimetallismus, Jena, 1909, str. 411-453
- Žolger, Ivan*, Der staatsrechtliche Ausgleich zwischen Österreich und Ungarn, Leipzig, 1911

SUMMARY

FINIS AUSTRO-HUNGARIAE BANKNOTES OF THE AUSTRO-HUNGARIAN BANK AS A REFLECTION OF THE STATE-LAW CONTROVERSIES AND PROCESS OF POLITICAL DISINTEGRATION OF THE DUAL MONARCHY

Created by the Austro-Hungarian Compromise in 1867, the Austro-Hungarian Monarchy was an unusual construct even for the lawyers of that time, and did not fit into the then state-law typology of “complex states”. It was the result of constant confrontations between Austrian political circles, which wanted to increase the integration of entities unified under the Habsburg crown, on the one hand, and on the other of Hungarian political circles, which aspired to the maximum, even to the complete state independence of Hungary.

As Hungary did not have the strength to found its own national bank (which would issue its own banknotes), in 1878 the Austrian National Bank became the Austro-Hungarian Bank, and as the common central bank it was in charge of and issued the common currency, first the Austrian forint, and then the Austro-Hungarian krone.

Partly because of political differences, partly because of constitutional vagueness, the common Austro-Hungarian banknotes were a subject of disputes because both sides gave them a great symbolical importance, and the reactions of the public show how important this issue was.